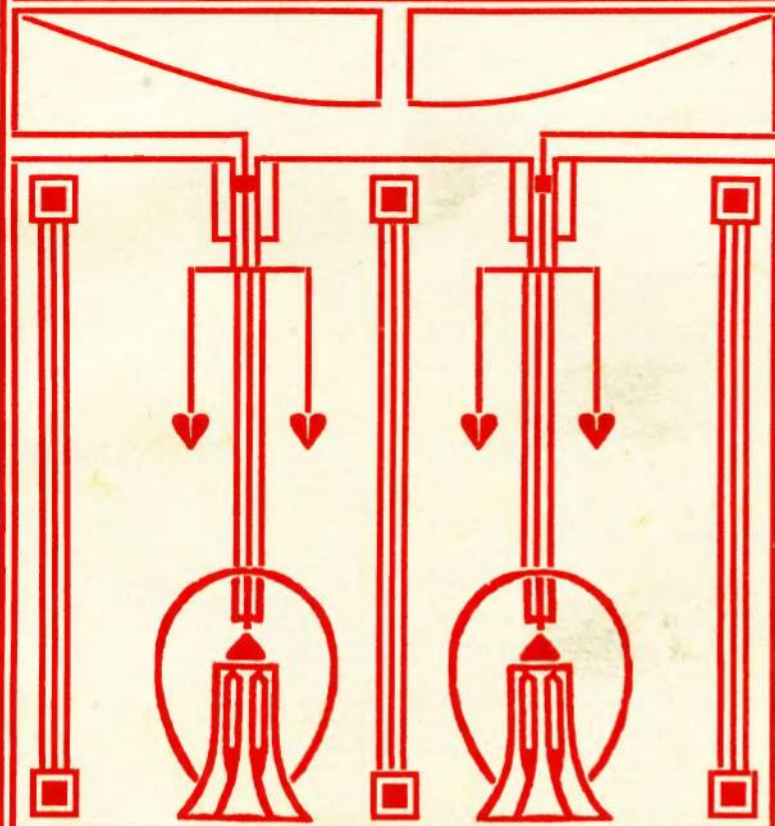

І. О. Бочковський:
Життя і світогляд Т. Г. Масарика
Масарик про Україну

Т. Г. Масарик:
Про так звану Диктатуру про-
летаріату
Революція і большевизм
До чехословацького робітництва

Т. Г. МАСАРИК.

І. О. Бочковський :

Життя і світогляд Т. Г. Масарика
Масарик про Україну

Т. Г. Масарик :

Про так звану диктатуру прлетаріату
Революція і большевизм
До чехословацького робітництва

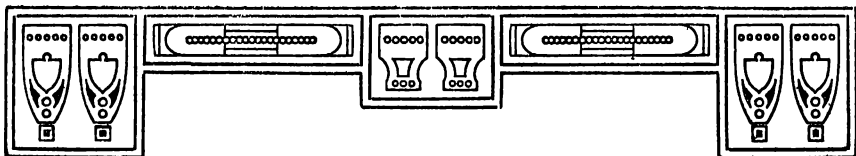
1921 р.

Відень — Київ

З М І С Т.

І. О. Бочковський :	Стр.
Передмова	3
Життя і світогляд Т. Г. Масарика	5
Масарик про Україну	15

Т. Г. Масарик :	
Про так звану диктатуру пролетаріату .	24
Революція і большевизм	32
До чехословацького робітництва	37

Передмова.

На українській мові, о скільки мені відомо, крім нижче цитованої тут брошури: „Ідеали Гуманности“, досі принаймні книжно не були видані інші твори Масарика, або принаймні вибір з них. Ми вже не раз звертали увагу на неминучу необхідність видати по українськи хоч би найважливіші з праць Масарика, головню однак ті, що відносяться до соціальної і національної проблеми, отже щось на зразок „Читанки Т. Г. Масарика“, яка нещодавна вийшла по чеськи та в якій дуже систематично і програмово з'ясовано майже все найважливіше з писань Масарика і що характеризує його наукову та громадську, а передовсім літературну діяльність під всіма важнішими оглядами.

Поки це станеться, слід було б присвоїти українській літературі принаймні те з творів Масарика, що має часове і загально європейське значіння, отже може бути дуже вжиточним і для українського загалу. Кермуючись цією думкою, ми вважали в першу чергу необхідним переложити нині вже дуже відомі і в цілій Європі, три його нариси з приводу російського большевизму та революції, які в українському перекладі були опубліковані на сторінках віденської „Волі“. Це є передовсім його промова до Пржібрамських шахтарів, сказана їм 24-го вересня 1920 року, відтак дві статті про большевизм, з яких перша поміщена була на Свят-вечір (1920) у моравському щоденнику „Lidové Noviny“, а друга у новорічному (1921) числі пражського щоденника „Cas“. Ці три нариси переложені були на англійську і французьку мову (а саме в журналах: „Easteru Europe“ та „Revue de Genève“), а відтак були також видані Югославянами і цими дьями вийшли в російському перекладі у Празі; по чеськи появились книжно вже раніше, під заголовком: Т. Г. Масарик: „Про большевизмі.“*)

Говорити про їх значіння для українського загалу під цей час було б зайво, бо мало яка країна, або нарід, зацікавлені в зрозумінню і з'ясуванню проблем большевизму більше ніж Україна та Українці. З другого боку в чималій вже публіцистичній і науковій літературі про большевизм мало хіба знайдеться більш вичерпуючих по змісту критичних розвідок про большевизм, ніж оці три нариси президента Масарика, що в одній особі злучає в особі знавця і найліпшого

*) O bolševictvi — (Praha 1921) у „Knihovnička Služby“. ч. 1.

дослідника наукового марксизму (дивись його велику монографію — „Суспільна справа“), а поруч з цим і є одним з найглибших знавців російської проблеми в цілій її розтягlosti, ріжнomanітності, а насамперед що до її психо-філософського змісту. (Порів. його новітню велику монографію „Росія і Європа“).

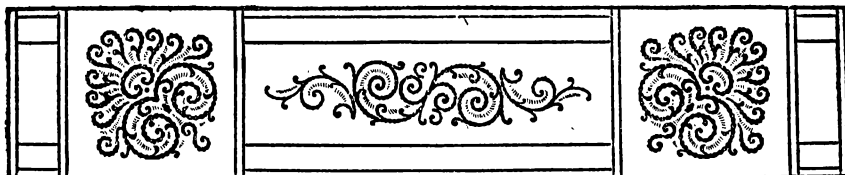
Ці критичні уваги през. Масарика про большевизм перекладчик передовсім адресує українській соціалістичній і революційній інтелігенції, а головню українській молоді, якій доведеться краще закінчувати велику будівлю української самостійної держави, ніж як її розпочали — (зрештою в дуже тяжких і неприхильних відносинах) — будувати її попередники. Українська інтелігенція соціалістично і революційно виховувалася головню під впливом Росії і на російській (оригінальній чи перекладній) літературі. Не диво тому, що дуже часто її партійна ідеологія і світогляд були лише українськими (до речі не завжди добрими) перекладами московського оригіналу, що відтак і де в чому дуже фатально відбилося на перших спробах українського державного будівництва і, що навіть страшним тягарем лежить на теперішній її ідеологічній безрадности. Самостійна Україна державно і національно вимагає також самостійного думання і самостійної соціалістичної і політичної ідеології, або принаймні самостійного перероблювання, переживання і пристосування до українських інтересів чужих світоглядів. Під цим оглядом еманципація української думки головню соціалістичної і революційної — від односторонньої залежності од Москви є передумовою справжнього думкового осамостійнення української суспільности. В цьому напрямі дуже доброю знадібкою і засобом можуть бути публіковані тут книжно критичні уваги през. Масарика про большевизм і це головню з цієї причини вони були переложені на українську мову. З ними не муситься конче в усім згоджуватися, але в них є сила багатих і плідних думок, тому кожна людина, що цікавиться сучасною східно-європейською трагедією, що є zarazом і трагедією України, мусить конче їх прочитати.

Про писання Масарика було дуже влучно сказано: „Його книги — це як великі розложисті дерева, багато обвішані овочами. Затруси де хочеш, і відразу одним тяжким потоком посипиться з гори безліч думок, але не вчених та абстрактних, сірих теорій без відношення до життя, лише навпаки повних найенергійнішого міцного відношення до життя, повних соку, що відразу можуть бути перетворені в кров та здорову життєву енергію“.

До цих нарисів през. Масарика про большевизм перекладчик долучає біографічну шкіцу про особу та життя президента, що торік друковалася у „Волі“ з нагоди 70 роковини його уродин, а відтак спеціальну, ново написану, статтю про відношення Масарика до української проблеми, що так само надрукована була у „Волі“ (1921, т. III).

Прага, 19/VII. 1921.

Життя і світогляд Т. Г. Масарика.*)

Шукай правду, слухай правди, учись правді,
люби правду, говори правду, перестерігай правди,
борони правди аж до смерті!"

Ян Гус.

Отці слова, що були провідним життєвим гаслом одного з найбільших велетнів чеського народу, є також керівничою думкою життя та діяльності найвизначнішого Чеха нового часу — давнішого професора, а нині першого президента Чехословацької Республіки — Т. Г. Масарика.

Тяжко хіба знайти точнішу а також відповіднішу характеристику наскрізь своєрідної індивідуальності ідейного проводиря новочасної Чехії від тої, що з'ясована є у вище наведеному афоризмі Івана Гуса.

*) Масарик походить з убогої словацької сім'ї. Уродився 7. березня 1850 року в Годоніні на Мораві. Після скінчення двох клас реальної школи в Густопечу, мав стати народним учителем. З огляду однак на свій дуже молодий вік, він не міг одразу дістати шкільної посади, і тому батьки, не покладаючи великих надій в його педагогічну кар'єру, рішили зробити з нього римісника. Задля цього вони післали його на науку до одного слюсаря до Відня, а коли молодий Масарик, не маючи жадного нахилу до слюсарської штуки, втік з наддунайської столиці до дому, батьки послали його знову на вчення до одного місцевого коваля. Однак і тут Масарик більше цікавився книжками, ніж наукою підковування коней, так, що врешті, послухавши ради одного з бувших його учителів, що в молодому хлопці відчув неабиякий хист та здібність до дальшої освіти і науки взагалі, батьки послали його до гімназії в моравському Берні, де він студіював тільки до шостої класи, а відтак мусів покинути цю школу з причини конфлікту з директором на ґрунті свого послідовного правдолюб'я. (Масарик, від дитячих літ дуже релігійна людина, в гімназії незрівнявся в церковно-релігійній формалістичі і відмовився від дальшої участі в церковних обрядах, обов'язкових для школярів. З огляду на те, що він був добрим учеником, його з початку намовляли до залишення цієї демонстрації всілякими єзуїтськими софізмами. Одного разу закликав його до себе директор й почав красномовно переконувати, що поки Масарик в гімназії, то для загального спокою мусить, як решта учеників, ходити до церкви, сповідатися й т. д., але, що, очевидно, все це тільки дурниці: серіозно прецінь цих церковних справ не може брати жадна інтелігентна людина, що й він сам не вірить в оці всі церковні фокуси, але формально з огляду на службові обов'язки мусить їх робити... Масарик все це дуже уважно вислухав, а коли директор скінчив, він спокійно завважив: „Хто поступає проти

Бо і справді — під прапором правди в постійному шуканню та прямуванню до неї, в непримирній боротьбі зі всім та всіма, що і хто стояв на перешкоді до її перемоги, або що спокушався її загасити, чи принаймні на час хочби припинити шораз більше дужчання життєтворчих її проміннів — сформувалася та дозріла, виразно своєрідна, під кожним оглядом гармонічна, залізно одноцільна особа чеського вченого, політика, національного і суспільного діяча, а врешті, після повстання самостійної чехословацької держави (головно його заходами та заслугою) першого та довічного її президента — Т. Г. Масарика.

Однак ця правда не була для нього лише абстрактною ідеєю, або якоюсь теоретичною проблемою. Йому ніколи не розходилося тільки про виключно наукову правду, отже якусь правду in abstracto, або, як що можна так висловитися — правду задля правди. Для батька чеського реалізму немає слів, засад, кличів — без діла. Чин і праця взагалі — це, на його думку, найкращий критерій гасел і принципів. „Любов“ — каже він — „це праця, ділання, енергія“. Однак не праця задля спорту або механічного заповнення часу, чи задля знищення нудьги. Навпаки, це має бути систематична і доцільна праця — здебільшого навіть дрібна щоденна робота, якої завданням є перемога найпоширеніших і найвизначніших „мікробів зла та біди так саме моральних як і фізичних“.

„Праця“ — пояснює Масарик — „не є ідеалом, не є останньою метою. Є засобом... Праця, це дрібна, неприємна робота. Праця є те, чого ніхто не хоче робити...“

Власне цієї молекулярної щоденної праці, а не якихсь надзвичайних вчинків та героїчного мучеництва, вимагає від нас, передовсім на думку Масарика — „людство, нарід, сім'я, партія, товариші...“

свого переконання, є — шахрай!“ „Можемо собі уявити ефект цих слів. Пан директор наразі остовпів, відтак позеленів, а потім опам'ятався й з кулаками кинувся на Масарика. Але цей не дармо був словацького роду. Він змив вхопив з під печі коцюбу й замахнувся на директора з вигуком: „Не займайте!“ Очевідно що після цього інциденту йому довелося шукати собі захисту в іншій гімназії й він перевівся задля докінчення середньої освіти до Відня). Після закінчення матури у Відню, Масарик від року 1872 до 1876 студював у віденському університеті з початку класичну філософію, а відтак філософію, узискавши в року 1876 ступінь доктора філософії за розправу про „Істоту душі у Плятона“. Задля дальшої вищої освіти він працював потім в липському університеті. В часі свого побуту в Липську він зазнався зі своєю майбутньою дружиною (міс Гарріг), з якою одружився після габілітації при віденському університеті на доцента філософії. В року 1882 Масарика покликали на надзвичайного професора філософії до новозаснованого чеського університету у Празі. З огляду на свою громадську й політичну діяльність — в урядових сферах слідуваної з очевидною ворожнечою — Масарик доперва після 18 років став звичайним професором, ані одного разу не бувши вибраним на ректора, або бодай декана якогось факультету чеської Alma mater. Пару разів йому пропонувана була професура за кордоном (в Америці, Німеччині, Англії). Ці пропозиції він однак завше відкидуючи, позаяк уважав своїм обов'язком, працювати для Чехів і поміж Чехами. — Масарик написав чималу низку наукових й публіцистичних робіт з філософії, соціології, чеської історії та політики. Ми наведемо тут список головніших з них: „Самогубство як масова поява модерної цивілізації“, 1871 (габілітаційна праця, видана відтак книжно в чеському перекладі), — „Теорія конкретної логіки“ (класифікація і система наук), 1875 (по німецьки і по чеськи). — Чеське питання: „Прямуювання та ідеали на-

„Працювати“ — підчеркує він далі — „це значить, відпирати зло й то послідовно. Скрізь та все і насамперед зло у зародку. Це не значить бути радикальним, але витривалим. Я сказавби: не боятись. Зі страху люде допускаються насильства, з ляку брешуть. Тиран і брехун лякаються, а кріпак є той, хто робить насильства.“

Була вже звернена увага на те, що одноцільність є майже найхарактеристичніша прикмета вдачі Масарика. Саме в цьому стійному прамуванні його до згоди між словом та ділом, теорією і життям — до всестороннього розвитку всіх елементів людської індивідуальності — найяскравіше проявляється ця його риса.

Тому він у своїх працях спеціально підчеркує потребу такої одноцільності в життю людини, формулюючи її змісл таким чином: „Гармонійно розвинена людина потребує науки, мистецтва, літератури, філософії, політики, етики і релігії. Релігія, це концентраційна сила духа: має зосереджувати все внутрішнє життя і поодинокі його складові елементи.“

„О скільки можливо“ — каже він в иншому місці — „всі наші сили і здібності треба платати гармонічно. Отже не лише духа, але і тіла...“

Дуже влучно схарактеризував тому Масарика визначний чеський есеїст і критик проф. Шальда, яко великого гармонізатора та організатора. Масарик бо дійсно є невимимим пророком та каменярем творчого життя. Вся його теоретична і практична діяльність завжди проводилася під знаком життя. Сам він одного разу зазначив, що в його писаннях немає ані одного рядка, не викликаного потребами реального життя.

Відповідно до цього, його філософічний реалізм є власне синтетичним світоглядом людського життя во всій ріжноманітності цього останнього. Свій реалізм він ясував сам такими словами: „Реалізм є спробою злюдовлення

ціонального відродження“, 1895. — „Карль Гавлічек, прямування та ідеали політичного відродження“, 1896. — „Соціальне питання“: (Відома критична його монографія про марксизм), 1898 — „Ідеали гуманости“, 1902. (Знаменитий популярний виклад основ світогляду Масарика. Ця брошура переложена на кілька мов, у тім числі теж на українську). — „Ян Гус, наше відродження та наша реформація“, 1903 (III. вид.). — „В боротьбі за релігію“, 1904. — „Національна філософія повітряного часу“. 1905. — Американські виклади“, 1908. — „Наука і релігія, 1908. — „Австрійська закордонна політика і дипломатія“, 1911. — Перед війною вийшли два томи монументальної праці Масарика: „Європа і Росія“, безперечно найкращого твору у світовій літературі про російську проблему. Нещо давно вийшов перший том цієї праці по чеськи й по англійськи. До друку підготовлюється витяг з неї на малярській мові. Варто було б деякі її частини видати також в українському перекладі. А загалом слід було би влаштувати на українській мові систематичний вибір з писань Масарика зі спеціальною увагою до того, що відноситься до національного відродження, бо це могло б мати неабияке виховує значіння для майбутньої теорії та практики українського відродження. — В часі війни Масарик видав програмову політичну річ: „Нова Європа“ (по французькій та англійській), отже працю, що заслуговує як на найсерйознішу увагу з боку політиків і фахових дипломатів. — Про Масарика існує вже величезна література, передовсім чеська. Повний її огляд можна знайти в дуже гарній популярній новітній праці д-ра Я. Долежала: „Масарика життєвий шлях“, Брно 1920. У цьому році вийшов дальший, другий том цієї незвичайно цікавої біографічної праці, що в дотеперішній літературі про Масарика без сумніву є найкращим твором.

науки та філософії, однак без обниження наукової точності: реалізм хоче науку зробити доступною для всіх шарів народа. Реалізм є протест проти монополії освіти; реалізм хоче наукову і філософічну освіту зісоціалізувати.“

Зрозуміло відтак, чому Масарик присвятив спеціальну увагу суспільній справі і чому сам був одним з перших працівників з інтелігентських кол в повстаючому чеському соціалістично-робітничому рухові. Він був одним з закладувачів чеської соціалдемократичної преси і з перших її співробітників. Задля цього руху працював просвітньо і політично. З початку помагав і фінансово, хоч його грошевий фонд завжди був дуже обмежений.

Соціальну проблему, як і все в життю, розумів Масарик по своєму, себто синтетично та гармонійно. Тому він не міг ніколи погодитися з класовою концепцією суспільного питання в марксизмі і взагалі з занадто альгебраїчно-схематичним характером цієї соціалістичної доктрини.

„Соціальна справа“ — каже він в своїй відомій праці „Sociální otázka“ — не є питанням одного класу та касты, але справою всіх. Уступити перед наступом робітництва через признання загального виборчого права булоб лише частковим і негативним вирішенням цієї справи; це питання однак треба полагати вповні і позитивно. А це значить що треба просвітлити та загірті голови і серця всіх; це значить, що треба кочче перемоги егоїзм. Соціальна проблема є питання моралі і неморальности, є питання про насильство та активний гуманітаризм.“

Філософія гуманности творить центральну точку світогляду Масарика. В неї вкладені найзаповітніші його думки та погляди про істоту людського поступу та головні двигуни людського розвитку. „Модерна людина“ — починає Масарик свою цитовану вище брошуру „Ideály ěumánitní“ — „має чарівне гасло „гуманности“, „людяности“, „людскости“ й цим гаслом вона висловлює тут певно так, як середньовічна людина всі свої бажання з'ясовувала словом „Християнин“. Масарик показує далі, як ці гуманітарні прямування нового часу передовсім проявлюються у сфері сучасних національних та соціальних стремлень.

Як він дивиться на істоту соціальної проблеми, ми бачили вже вище. Як він розуміє основу нової національної проблеми, видно з цих його слів: „В міру зросту тенденцій національного розвитку держави ународовлюються. Нація є державотворча, або иншими словами: кожен нарід прямує до політичної самобутности, якій потребує і мала нація... Бажаємо політичної самостійности, щоб не бути під чужою курателлю. Так само, як поодинокa людина хоче бути своїм власним паном, так і нарід. Підвалиною цих змагань має бути усвідомлення народу.“

Згідно з цією своєю національно-самостійницькою філософією Масарик в часі війни на еміграції став на чолі чеської революційно-визвольної акції, що увінчалася найповнішим успіхом, головню дякуючи його майже геніальному передбаченню ходу та висліді всесвітньої війни й відповідно до цього пристосованій політичній та дипломатичній чеській акції за кордоном.*)

*) Дуже цікаві що до цього слова англійського відомого публіциста Сетона Уатсона, характеризуючі Масарика яко політика підчас війни: „Програма, яку мені дав Масарик під розвагу підчас тайної зустрічі в одному роттердамському готелі в жовтні 1914 року“ — каже він — „була здійснена майже до останньої букви у жовтні 1917 року... не буде підлешуванням, але чистою правдою, коли я скажу, що нема в Європі другої людини з такою відвічальністю, що так широко та ясно окреслила не лише чеську, але й європейську політику...“

Гуманітаризм Масарика, як і вся його філософія, є очевидно наскрізь реальний та активний. В цій його теорії людяности немає ані краплі фразеологічної романтики чи надземного містицизму. „Гуманність — каже він, не є доктриною про непротивлення злу. Навпаки — зі злом треба скрізь і завше без проволоки боротися, однак з захованням особистої гідности... Треба лихो перемогати добром. Треба завжди і послідовно засуджувати кожне насильство. Але боронитись можемо, маємо і мусимо. В найгіршому випадку навіть залізом. Слід однак уникати зачіпного насильства — нових насильств.“

У світогляді Масарика — як на це була вже звернена увага вище — величезне значіння має релігія. Він від дитячого віку був глибоковіруючою людиною. На його думку, більшість соціальних недомог нашого віку — (між иншим і масовий зріст самогубств) саме обумовлена є атеізмом або релігійним індіферентизмом. „Суспільність без релігії — каже він — не може існувати.“

В своїх писаннях Масарик докладно з'ясував своє відношення до релігійної проблеми. В одній зі своїх менших розвідок („В боротьбі за релігію“) він каже: „Вірить — це значить вірить в щось або комусь: не має однак иншого авторитету крім науки та знаючих людей... Церква не вистарчає вже нам зі своєї наукою, керовництвом, моральністю.“

На иншому місці цієї самої праці пише він: Що до змісту — то релігія є розв'язуванням проблеми вічності. Однак вирішуванням її не лише в області теорії, але і на практиці, позаяк проблема вічності має бути людиною переживана. Релігія — це життя *sub specie aeternitatis*, познання сенсу життя, нашого відношення до світа, до дійсности.

Релігія є осередком та керовничою духовою силою життя, є боротьбою за нове життя, за нові вищі життєві вартости...

... Релігію треба переживати.

Вона жадає гуманітарної етики, глибшого погляду на родинне життя, шляхетнішого розуміння подружжя і більшого поглиблення в сфері суспільних відношень...“

Цікавим є відтак погляд Масарика на істоту бога. Він висловив його у своїх американських викладах. „На мою думку, те, що ми називаємо богом або вічною силою і т. д. є поняттям зовсім суб'єктивним. Хтось кине: Як може модерна людина вірити в бога? Я не вірю сліпо: для мене теорія про бога є научною гіпотезою, і тому мій бог є инший, ніж бог теологічний.“

Словом, вищез'ясоване Масариком розуміння релігійної справи є чимсь зовсім індивідуальним та суб'єктивним. Це власне гармонічно-синтетичний світогляд. Як прихильник еволюціонізму Масарик є тої думки, що релігія, як і все у космосі, — підлягає законам еволюції, що отже вона перетворюється, змінюючи свої форми та зміст, але не може зовсім загинути.

Проти офіційної церковщини Масарик був ще від гімназії. Поширюючи і клер уважали його своїм найнебезпечнішим ворогом та безбожним атеїстом і деморалізатором студентської молоді. В 1906 р. 308 католицьких ксьондзів виступили проти нього судовим процесом саме за деморалізацію молоді та поширювання серед неї протирелігійного думання... Чи можна уявити собі під адресою Масарика щось більш парадоксального або перфідного, ніж ці заходи жерців релігій-

ного бюрократизму!.. У своєму „Дзеркалі катехетів“ він дав знамениту відправу на цю ксьондзівську безличну напасть.

Як вже була мова вище, що найбільше характеризує Масарика як людину, в чім величезне значіння його життя та діяльності — це є дивуюча згода у нього поміж словом та ділом, теорією і життєвою практикою. Як ми казали вже: його філософія людяності завше була активною. Він так щиро перенявся нею, що для нього все, що людське, було своє, а не чуже, що проти кожного насильства чи неправди він уважав своїм обов'язком виступити з протестом та з енергійною протиакцією. За останніх сорок літ не було майже в Чехах та Австрії ніякої важнішої справи, в якій би Масарик не виступив в обороні покривджених і правди.

Згадаємо лише його протиантисемітську кампанію в 1899 р. з приводу відомого процесу Гільснера, коли Масарик мусів безоглядно боротися та доказувати безпідставність ритуального забобону, за що вуличний патріотизм обкидував його болотом та обвинувачував в національній зраді і запродавності Жидам. Хтось з палких патріотів чеських назвав тоді свого пса Масариком задля більшого заманіфестування свого національного обурення...

У віденському парламенті Масарик рішучо виступив проти реакційних спроб клерикалів з Люегром на чолі опанувати вище шкільництво в Австрії. Відтак у 1908 р. він забирав голос у відомій афері проф. Вармунда. В 1909 р. Масарик енергійно заангажувався в славетній загребській процесі з приводу т. зв. великосербської пропаганди в Австро-Угорщині, а потім в аналогічній процесі віденського історика д-ра Фрід'юнга.

В 1910 р. Масарик розпочав в парламенті, а відтак в делегаціях, систематичну кампанію супроти провокаційної закордонної політики Австро-Угорщини, особливо щодо Сербії та югославянської справи загалом, безоглядно демаскуючи злочинність і безприкладну ігноранцію австро-угорської офіційної дипломатії, що сфальшованими документами хотіла виправдати підготовляємий напад покійної чорно-жовтої монархії на сербську державу. Масарик, вже тоді передбачав, що ця безглуздо-агресивна політика веде габсбургську монархію до неминучого занепаду і в цьому сенсі, на передодню всесвітньої катастрофи, він поставив діагноз майбутнього розпаду наддунайської великодержави.

З інших політичних виступів Масарика спеціальної уваги заслуговує його участь в боротьбі за виборчу реформу в бувшій Австро-Угорщині, що найвишого напруження досягла наприкінці 1905 р. у зв'язку з першим всеросійським страйком. Масарик не лише словом і пером боронив необхідність негайного вирішення справи виборчої реформи в демократичному дусі, а в критичний момент — під час бурхливих падолистових подій в Празі — він один з чеської неробітничої інтелігенції — демонстрував на вулицях чеської столиці у робітничому масовому поході за негайне полагодження цієї палкої справи, з приводу чого мав, очевидно, неприємні конфлікти з пражською поліцією.

Ось низка фактів, характеризуючих першого чеського президента, як людину і громадського діяча. Саме в з'ясованих вище його виступах яскраво проявляється його наскрізь вселюдська громадскість та його вірне служення правді. Тут найкраще можемо пізнати його як людину діла, для якої слово — „клич“ є життєвим імперативом...

Масарик не знає і не допускає жадних компромісів. Від дитячого віку — як ми це вже бачили — є він вірний цій прикметі своєї вдачі. Багато особистої давнішої непопулярності і неприємностей у своєму приватному, як і прилюдному життю — завдячує Масарик власне цій своїй безоглядній широті та обороні правди за кожную ціну і в кожному випадку. За це викинули його з бернської гімназії, за це не раз проклинав його власний нарід, як зрадника і ворога, бо він безоглядно і силоміць пхав свій нарід на шлях всеєвропейського поступу та культури, безупинно поборюючи фальшиві національні „святощі“ і безжалісно поваляючи мертвих національних фетишів.

Найтрагічнішою в його життю була славетня його, але страшно непопулярна — боротьба проти відомих сфальшованих рукописів (зеленогорського і кралодворського), що мали бути історичним доказом стародавності чеської славянської культури (датуєчої, мовляв, з тих дуже старих часів, коли Німці ще їли жолуди і були варварами), та які весь чеський патріотичний загаль майже ідолопоклонницьки адорував, додаючи в них свого роду національну панацею і в кожному випадку національне „табу“.

Для Масарика однак не існують ніякі незайманні святощі — „табу“. До всього він підходив завжди зі своєю методою аналізу та критики. Скрізь він дошукувався ядра, форму уважаючи за щось другорядне. Всі культурні вартості він перешагував, з під ножа його критики кожна з них виходила не лише у новім вигляді, в повному пристосуванні до вимог новочасної науки, але й що є важніше — з новим змістом, відповідаючим культурно-національним та суспільно-політичним потребам і прямуванням нашої доби.

Жадна важніша справа не уникла його аналізу. Проблема патріотизму і національна, суспільна і жіноча справа, питання релігії та етики, літератури, мистецтва та естетики, політики та економіки і т. д., словом, весь обсяг сучасної культури — був через нього зревідований.

Не підлягає сумніву, що новочасне чеське національно-культурне і політично-суспільне життя під впливом критично-творчої праці Масарика було ґрунтовно змінене, як що до свого загального характеру так і розвиткових тенденцій, а саме в напрямі національної європеїзації, суспільної демократизації та наукової обґрунтованості.

Так само критично підійшов він до справи автентичності вище згаданих патріотичних рукописів, маючи вже сумніви щодо їх оригінальності зі своїх віденьських студій у проф. чеської мови Шембера. Він отвергтим листом в 1886 р. закликав чеських вчених, а насамперед знаменитого чеського філолога проф. Гебауера, до наукового аналізу автентичності цих неначе стародавніх пам'яток чеського письменства.

Ця боротьба проти сфальшованих рукописів велася ним, звичайно, під прапором правди і проти патріотичної брехні. Своє засадниче становище до що цього і на адресу тих, хто закидував йому дискредитацію власного народу перед цілим світом, Масарик пояснив словами Гуса, що „о скільки правда не може бути виявлена без ганьби, то краще прийняти цю ганьбу, ніж покинути правду“. „Честь народу — додав він до цього від себе — жадає, щоб ми пізнавали і боронили правду. Є більшою відвагою і заслугою признати свої помилки, ніж боронити ошукування, хоч би в його вірив весь нарід.“

Об'єктивний науковий аналіз виявив сфальшованість обох святих рукописів. Але чеська суспільність не хотіла цього признати і вона зі звірячою майже лютостю накинулася на Масарика, як на ініціатора протирукописної акції.

„Йди к чорту, проклятий зраднику! — в цьому заголовку вступної статті одного з впливових чеських часописів дуже вимовно висловлена є шалена ненависть супроти Масарика тодішніх патріотичних чеських кругів. Масарик однак непохитно, як др. Штокман, до кінця витримав цю протирукописну кампанію.

Ще не раз відтак патріотична вулиця лютувала та обливала помями наклепів великого організатора і будівничого Нової Чехії. Називала собак його прізвиськом, або перекручували це на мацесрик (від мацес) в часі його проти антисемітської боротьби. Навіть в університеті аранжовані були проти нього дикунські демонстрації. Був вже час, коли Масарик зліквідував всі свої справи та навіть спакував речі до подорожі за кордон, гадаючи покинути невдячну свою батьківщину. Але почуття собачого, мовляв, обов'язку до власного народу примусило його залишитися в Празі, не зважаючи на все, і далі йти власним шляхом майже проти всіх.

Nemo propheta in patria sua — цим відомим реченням можна б було затитуловати більш як 30-літню незвичайно багату і плідну працю Масарика перед війною задля поглиблення та поширення національного відродження чеського народу.

Перед десятию роками, підчас святкування 60-роківин його уродин, він цю гігантську роботу назвав скромно лише вступом до справжньої праці, висловивши переконання, що доживе до 80 років...

І справді — як це показала безприкладна майже геніяльна організація ім чехословацької визвольної акції підчас війни — те, що він зробив перед 1914. р., було лише вступом — передмовою до завершення його національної місії — до виборення самостійности чехословацького народу.

Масарик став на чолі чеської національно-революційної акції. Це очевидно було в інтенціях національних прямувань чеського народу, але в очевидній суперечности з вимушеною офіційною політикою чеського представництва в Австро-Угорщині, що змушене було до чорно-жовтого льоялізму, до дезавування антантськофільської акції „злочинного і бідолашного Масарика“, кажучи словами австрійського міністра закордонних справ гр. Черніна.

В цьому була власне трагедія Чехів підчас війни, а рівночасно цей конфлікт страшно утруднював політичну працю і положення Масарика за кордоном.

Сам він у першому своєму посланню до народу після повороту з еміграції ось як з'ясував мотиви і причини свого політичного поступу в часі війни.

„Мені особисто було ясно — казав він — що не можу і не смію на далі бути за Австро-Угорщину. Правда, з початку я не був досить здецидованим задля діла, я відчував велику відвічальність, числючися з евентуальним програнням; але наші жовніри, що противилися службі і переходили до Антанти, злочинне страчення наших людей, що тішилися з обіцянок руського генераліссіма і взагалі весь цей апарат віденської тиранії, спонукали мене до здецидовання. Я радився окремо з політичними приятелями, позаяк партії були задушені; заїхав до Відня, щоб переговорити зі серйозними австрійськими Німцями, чого вони саме сповідаються віт війни на випадок побіди; два рази я побував в Голяндії, про-

їхав через Німеччину і там, о скільки це було можливо, інформувався. В середині грудня 1914. р. я поїхав до ще нейтральної Італії, а звідти до Швейцарії. Я гадав, що мені ще вдасться повернути до Праги, щоб поділитися здобутими інформаціями, але це вже було неможливо. Так отже я лишився у Женеві, а в осені 1915. р. відїхав на стало через Париж до Лондону, звідки міг їздити до Парижа... Минулого року в маю мені треба було поїхати до Росії, звідки в березні цього (1919. І. Б.) року через Сибір я заїхав до Японії, а з Японії до Сполучених Штатів, звідки, після семимісячного побуту, покликаний нашим урядом вернувся, після чотирох років, яко перший президент чехословацької республіки...

Чудна, непередбачена мандрівка навкруг світа, а в дійсності пропагандійна подорож з метою позискання всього антантського світа для нашої національної справи і для нашої політичної програми, основною точкою якої було розторощення Австро-Угорщини, а таким чином-ізолювання Німеччини і змушення її до того, щоб вона врешті задоволася власною своєю національною державою. Бо про це прецінь розходилося. Австро-Угорщина була сильною, але також і слабою сторінкою Німеччини.

Ми організували за кордоном всі наші емігрантські кольонії та розпочали продуману устну і публіцистичну пропаганду та дипломатичну діяльність. Але політика, а спеціально революція, не є можлива без гроша — і під цим оглядом помогли нам наші земляки з Америки та з Росії. Хочу з натиском зазначити, що ми від союзників не взяли ані крейцара — підчеркую це тому, що наші вороги говорять про російські, англійські та інші гроші. Так само далі констатую, що ми за весь цей час не вжили ані одної неправди супроти наших ворогів, ані одної з т. зв. дипломатичних хитрощів; — так чесна політична боротьба, так чесна революція — осмілююсь це сказати — сливе чи десь була зроблена..."

Отже і революцію робив Масарик — як і все у своєму життю — під прапором правди та чистими засобами.

На один момент треба при цім конче звернути увагу. Цю боротьбу за самостійність свого народу він принципіально широко обґрунтував на своїй давнішій філософії людяності і хоч це вузьким націоналістам може видатися навіть парадоксальним — на космополітичних засадах національної рівноправності і випливаючого з цього права т. зв. малих та поневолених народів на повну незалежність, що, на думку Масарика, — є передумовиною справжнього поступу та демократизації людства...

Чеський нарід доперва тепер починає розуміти і оцінювати безмір значіння справді велитенської праці Масарика для його добра і щастя. Він добачає врешті, як цей прононсований національний „еретик“ протягом майже сорок літ невтомної і безупинної систематичної праці, науково обґрунтованої на історичному досвіді минущини та на розумному передбачанні можливої майбутності, заложив непожитний фундамент під сьогоднішню державну будівлю чеської самостійности.

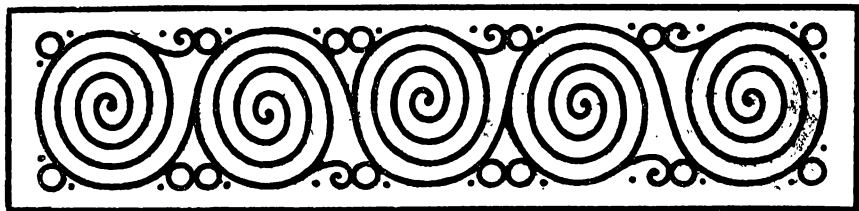
Було та є великим щастям чеського народу, що в критичному періоді всесвітньої катастрофи проводарем його стала людина з таким політичним генієм, широким світоглядом і науковим досвідом, як Масарик, про якого відомий бельгійський вчений проф. Сарольєа недавно влучно написав: „Масарик це герой у сенсі ідеалів Карляйля, він є передборець за правду, справедливість і відвагу.

Він злучає в собі прикмети Юрія Вашингтона з власностями Александра Гамільтона."

Є не меншим щастєм, що ліквідація війни у Чехословаччині діється під певним та розумним його провідом. В чеському народі курсує легенда, що Масарик буде жити, доки нарід його потребуватиме. Сам він перед десятима роками висловив думку, що доживе до вісімдесятих роковин.

Можемо отже висловити надію, що протягом восьмого десятиліття свого життя Масарик довершить і закріпить монументальну будівлю свободи і незалежності чехословацької держави та народу.

Масарик про Україну.

Погляди і становище Масарика до української справи природно і зрозуміло мусять цікавити широкий український загал; і тому те і друге вимагало б докладного з'ясування во всьому розвиткові та в де-яких змінах. Цей нарис не претендує однак на вичерпання вищезгаданої справи; його завданням є лише загально представити думки Масарика про українську проблему. Все ж таки, хоч і коротко, постараємося з'ясувати їх з початку; отже не маючи на думці лише поглядів президента Масарика, але також професора і політика, що перед війною мав нагоду кілька разів висловитися з цього приводу прилюдно і у своїх писаннях.

Масарик на українську справу*), як і на національну проблему в її конкретних проявах загалом, задивлювався зі становище свого філософічного реалізму, себ то, беручи під увагу і числячись лише з тим, що є, а не з тим, що мало би бути, чи є бажаним.

Це його об'єктивне становище все ж таки — і спеціально що до українського питання — закрашувалося су б'є к т и в н о його великим особистим зацікавленням і навіть захопленням російською проблемою та життям, що зрештою він сам підчеркує у своїй монументальній монографії „Росія і Європа“, кажучи: „Росія була для мене найцікавішою країною: побут в Росії мене значно більше здивував, хоча я і славянин, ніж перебування в якійсь іншій країні.“ (І. т., стр. 10 чеського видання.) Масарик від шкільних часів був великим русофілом, як переважна більшість чеської інтелігенції. Коли однак русофілство чеського загалу здебільшого було і лишилося некритичним, ситузійстичним, властиво кажучи — інстинктивним панславізмом, — русофілство Масарика, що після Гавлічка-Боровського з посеред Чехів найкраще пізнав справ ж н ю Росію (де він загалом бував чотири рази) — було очевидно зовсім іншого роду, себ то — реально критичним. Воно неначеб то хемічним методом розаналізувало русофілсько — панславістичне

*) Цікаву статтю про відношення Масарика до української справи торік замістив у пражській „Tribuně“ (30./V. 1920) чеський публіцист Ф. Заплетал, — (Див. F. I. Zapletal: Masaryk o Ukrajině.)

захоплення Чехів до бувшої Росії (зо всім, як вона була — аж до жандармів і царя включно); але в ньому все ж таки залишилися де-які емоціональні моменти сильної любови до Росії та Росіян, в наслідок чого його річевий критицизм не визволився зовсім з під свідомого впливу та певної суб'єктивної закрійки, особливо відносно того, що торкається майбутності Росії, яко великодержави на Сході Європи.*)

З окрема під час війни на це мала величезний вплив обова перед пан-германською небезпекою, конкретно — перед можливою побідою центральних держав, котра на довший час поховала би думку політичної незалежності та державної самостійності чеського народу, а власне і безпосередньо-страшений розгром цього останнього за його антантофільство у визвольній національній боротьбі.

Все це відбилося на відомій праці Масарика „Нова Европа***) (Nova Evropa. Stanovisko slovanské. Praha 1920), де автор неприхильно ставиться до постулату абсолютної державної самостійності України і де загалом його погляд на українську справу є де в чому менше прихильний, ніж перед війною.

Вертаючи однак до хронологічного з'ясування розвитку поглядів Масарика на українську проблему, треба було б найсамперед констатувати, що у своїх славістичних і зокрема чехологічних працях, йому відразу довелося очевидно зустрінутися з нею, а це з тої причини, що перші каменярі чеського національного відродження (головно К. Гавлічек-Боровський, а відтак Паляцький, Рігр та інші) — цікавилися і, як на той час, були дуже добре поінформовані про український рух в Росії та в Австро-Угорщині. І що є цікавіше, вони дуже прихильно ставилися до національно-відродних прямувань Українців і рішучо відсуджували всі антиукраїнські прояви, як польонізаторського так і русифікаторського характеру.***)

*) Відношення Масарика до Росії цікаво з'ясовано в статі його співробітника на еміграції, а нині чеського посла у Варшаві, П. М а к с и: „Masaryk a Rusko“ у журналі „Naše Doba“, 1920, ч. 5.

**) З приводу цієї книги, українська Студентська Громада в Празі влаштувала в маю та червню ц. р. дуже цікавий відчит відомого чеського українофіла п. інж. Я. Н е ч а с а з дебатами, що протяглися на кілька вечорів і де, як з чеського, так і з українського боку, дуже докладно було обговорене не лише становище Масарика до української справи, але по-де-куди і справа чесько-українських взаємин загалом. Слід зазначити, що багато нового фактичного матеріалу до російсько-української і чесько-української справи в їх взаїмовідношенні внесли посол Славінський, проф. др. Смаль-Стоцький, відомий кубанський діяч І. Макаренко і чеський журналіст, великий українофіл, А. Крейчі. Цікаві так само були заяви де-яких членів Студентської Громади, особливо тих, що мали нагоду зустрітися з чеськими легіонерами у російському полоні.

****) Справа чесько-українських взаємин в першій фазі чеського національного відродження з чеського боку найшла вже спеціальних дослідників, як прим. доцента д-ра Ю. Г о р а к а, що опублікував кілька дуже цікавих розвідок про це, та навіть свою габілітаційну працю написав на тему про українські мотиви і впливи в новочеській літературі. Саме цими днями вийшла з друку незвичайно цінна брошура чеського публіциста Ф. З а п л е т а л я, одного з найкращих знавців прикарпатської України та автора багатьох джерельних статей про цей, до недавня ще зовсім забутий, шматок української території і народу: „Русини і наші „будітелі“ (Rusíné a naši buditelé) спеціально присвячена з'ясуванню становища апостолів чеського національного відродження до української справи.

Покажчика того, яким чином вплинуло на Масарика це його теоретичне зазнайомлення з українською справою, не маємо однак безпосередньо в тих його працях, що спеціально присвячені чеському національному відродженню та його керманичам, як прим. в його знаменитій монографії: „Чеське питання“ (Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Praha 1895), відтак в його вичерпуючій монографії про К. Гавлічка-Боровського (Karel Havlíček. Snahy a tužby politického obrození. Praha 1896), що був одним з найкращих знавців серед Чехів української проблеми, а до того ще і безкомпромісовим прихильником справедливого її вирішення, згідно до засади самоозначення народів.

Конкретно Масарик зустрівся з українською справою в галицькому її виданні на ґрунті віденського парламенту. Взагалі Масарику довелося ближче і персонально зазнайомитися з українським національним рухом в Галичині з одного боку через його зносини з д-р. І. Франком та галицько-українськими послами у віденському райхсраті, а відтак, яко професору пражського університету, де, після відомої сецесії української молоді на львівському університеті (1901 р.), чимало Українців студіювало з великим запалом, слухаючи його викладів. Власне з числа тих студентів вийшли потім пропагатори чеського реалізму на рідному ґрунті, що оживляли масариківськими думками і поглядами задушну хатню атмосферу.

До того саме часу відноситься також переклад на українську мову відомо, розвідки Масарика „Ідеали гуманности“ (Ideály Humanitní, Praha 1902) і що вийшла у Львові накладом „Видавничої Спілки“.

Про цей вплив Масарика на галицько-українську молодь згадує в ювілейному збірнику, виданому з нагоди 60 роковин його уродин (у 1910 р.) оден з львівських секціоністів та його пражських слухачів — д-р. І. Брік, кажучи: „Найгарнішими хвилинами побуту в Празі були виклади проф. Масарика... Ми не були призвичаїні до таких викладів. Кожне його слово глибоко запало до нашого серця.“ (Див. А. Černý: Masaryk a Slovanstvo, Praha 1921, стр. 48.)

Під цим оглядом відтак цікавою і симптоматичною є передмова д-ра. І. Франка до українського перекладу збірки творів К. Гавлічка-Боровського, особливо присвята цієї праці Масарикові. (Ця збірка також вийшла у львівській „Видавничій Спілці“.)

В працях Масарика, о скільки не помиляюся, спеціально та в перше згадується про Українців і з приводу їх взаємовідносин з Великоросами у викладах (з 1905 р.) про „Національну філософію новітнього часу“, що відтак вийшли друком і були перевидані знова у 1919 році за згодою автора, однак зі застереженням, що нині вони значно устаріли. В першому розділі цієї розвідки Масарик, аналізуючи істоту нації та різнородність елементів її обумовлюючих і говорючи спеціально про вплив економічного чинника на диференціацію народів, між иншим каже:

„Малоруси*) відрізняються від Великоросів не лише діалектом, але господаркою, землею, кліматом і багатством. Малорус має инший характер ніж Велико-

*) Масарик здебільшого і послідовно вживає терміну Малорус, іноді по-слуговуючись назвою Українець чи Русин. Чому та в якому сенсі? — Це він сам пояснює в одній з приміток до „Новой Европы“, кажучи: „Термінологія (що до національних назв. І. Б.) є дуже непостійною: поодинокі назви: Мало-

рос в наслідок цілого свого світогляду, як це добре з'ясував Гоголь." (Див. *Národnostní filosofie doby novější*. II. вид., стр. 12.) В цій же самій брошурі, трохи вище, він зазначає, що „для Малоруса великоросійська мова є зовсім штучною" (стр. 9).

Політично довелося Масарикові висловитися з приводу української справи у віденському парламенті (в 1908 році), а саме під час галицької дебати, коли галицькі Українці опинилися під перехрестним вогнем польсько-московільського альянсу, що був власне логічним відгуком польсько-московського порозуміння в Празі на ґрунті Крамаржівського неославізму і коли галицькі москвофіли спробували легалізувати російську мову у віденському парламенті, як свого роду східньо-галицьку „краєву мову" (*Landessprache*), як що не „розговірну мову" (*Umgangssprache*).

Очевидно, що пп. Марков і Глебовіцький свою протиукраїнську кампанію завели на манівці граматично-фільольогічних фінез; і на це саме Масарик зареагував знаменитою своєю промовою, відтак затитулованою „Поляки і Русини" (*Polen und Ruthenen*), про яку докладніше реферував я на сторінках московської „Української Житни" (1913, ч. 4, стр. 42—53).

В цій самій промові він енергійно виступив супроти псевдонаукової фільольогічної методи поборювання національних прямувань українського народу.

Наводжу тут для характеристики тодішнього його погляду на українське питання слідуючий дуже цікавий уступ з вище згаданої промови:

„Є невірним думати, що лише фільольогія і література творять народ. Зовсім ні. Важнішим є політична централізація і концентрація політичних сил. Політичні, економічні, соціальні фактори втворюють не тільки нарід, але і літературну мову. І як що Русини уважатимуть себе серед інших славянських народів народом, як що вони матимуть силу і будуть політично сконцентровані, відтак фільольогам доведеться лише замовчати. Взагалі фільольогічний момент не є в цьому рішачим. (Підкреслення скрізь моє. І. Б.)

Про українську справу писав Масарик також у своїй великій праці — „Росія і Європа", присвятивши їй там окремий уступ при обговорюванні національних проблем у Східній Європі. Цікаво, що під оглядом історичним він трактує розвиток Східної Європи згідно до відомої загально-російської історіографічної схеми, себ то, включаючи також і київський період до російської історії і звязуючи його з пізнішим московським. Взагалі видно, що Масарик користувався в цій своїй монографії головню російськими науковими джерелами, і що спеціально українські історіографічні праці та матеріяли не були ним використані, а може і не були взагалі йому відомі.

Конкретно з приводу українського питання він висловився в цій праці таким чином:

руси, Русини, Українці, Руснаки мають політичне значіння. Українець не хоче називатися Малорусом; частина народу, що почувається католицькою і автономічною, не хоче бути називаною Українською і т. д. Я вживаю тут назв.: „Малорус, малоросійська мова без жадної політичної закраски для етнографічного і язикового означення людности, що заселює Україну, Східню Галичину, Буковину і Угорську Русь." (Підкреслення моє. І. Б. — *Nová Evropa*, 141.)

„Ми не знаємо точно, коли та як Українці відокремилися що до мови і взагалі не знаємо, коли та як Українці відріжнилися від Великоросів антропологічно та етнологічно і в якім степені. Можливо, що на Українців, під расовим оглядом, мали вплив Литовці, Поляки а по часті Чехи, отже арійські та просто славянські племена.

Поміж Українцями і Великоросами існують також різниці в характері, як вони бувають аналогічно поміж людностями північних і південних країн у багатьох народів. Чи впливи кліматичні та педологічно-господарські співділяли в напрямі відріжнення обох цих племен більше, ніж евентуальні расові впливи, не є вирішено.“ (І. т., стр. 18/19.)

Ось як задивлювався на українську проблему проф. Масарик до війни. Він отже не був ані українофілом у звичайному сенсі цього слова, себто лише плятонічним симпатиком, ані українофобом, що абсолютно заперечує право українському народові на самоозначення, а таким чином і на політичну самостійність, лише трактував українське питання з погляду реального його змісту, то є, фактичних життєвих сил українського руху, завжди і рішучо відкидаючи фільологічне його полагоджування і слушно констатуючи, що граматичними аргументами не можна полемізувати, а тим менше поборювати національно-визвольні прямування якогось народу, і що під цим оглядом тільки життєздатність та реальні сили кожної нації можуть бути одиноким критерієм для вирішення.

Таке становище проф. Масарика цю до української справи було у повній згоді з цілим його науковим і філософічним світоглядом, себто з тв. реалізмом. На жаль проф. Масарик очевидно не мав нагоди перед війною як у своїй політичній, так і головню у своїй науковій діяльності, спеціально зацікавитися українською проблемою і тому певно йому не довелося bliще і докладніше запізнатися з нею безпосередньо з чималих наукових і політичних українських джерел. Ця власне обставина відбилася відтак на всьому його становищі до українського питання, яке завжди і перед усім було загально-наукове, та і яке певно було б иншим, коли б йому, скажемо, прийшлося зайнятися українською справою принаймні в такому обсягу і з таким політичним зацікавленням, як прим. югославянською проблемою перед війною.

Війна, з початку принаймні, по-декуди розвела чеських і українських самостійників, особливо в їх відношенню до Росії. Перші, що зрозуміло, звязали справу свого визволення з Антантою, ставши ще більшими і захопленишими русофілами та додаючи у великій і могутній російській державі головне забороло супроти пангерманської небезпечки, себто конкретно — супроти ворожого бльоку Центральних Держав, фактично бувшого під монопольною гегемонією Німеччини. Позиція українських самостійників та ірридентистів була і мусіла бути антиросійською, принаймні доти, доки існував московський царизм, — цей головний і непримиримий ворог України і українського народу.

Таким чином аж до березньової революції у Росії (1917), чеські й українські самостійники були в різних, а власне навіть у ворожих політичних таборах. Здавалося однак, що після повалення московського царизму дійде до природного політичного порозуміння і навіть кооперації поміж Чехами та Українцями. Однак, і на жаль, так не сталося з багатьох та різних причин, докладно говорити про що не входить в рамки цього нарису. Загально вистарчити констатувати, що

з одного боку на перешкоді до цього було, після розпаду царської імперії, ще актуальніше мemento пангерманської небезпеки, а з другого — Бересть-Литовський мир, що нараз і рішучо вбив симпатії до української справи в чеському громадянстві. Слід зазначити, що після розпаду царизму і перед Бересть-Литовськом — українська справа деякий час тішилася чималою симпатією серед Чехів...

Під час війни Масарик мав нагоду bliще і конкретніше заізнатися з українською справою, українським національним рухом та визначними діячами, (проф. М. Грушевським, Винниченко, Петлюрою, О. Шульгіним), а саме підчас свого побуту вже за революції на Україні, де він був в контактi з Центральною Радою, а саме у звязку з організацією чеського національного війська, себ-то легіонерів.

Про це останнє маємо дуже цікаву автентичну заяву тодішнього українського міністра закордонних справ п. О. Шульгіна, зроблену ним в передмові до чеського видання його званої французької брошури „Le problèmes de l'Ukraine“, досі ще друком не опублікованої, але яка незабаром має вийти. Він пише там: „Це було в Києві в 1917 році і в початку 1918, коли ми розпочинали будування нашої держави і коли на нашої території формувалися і перебували чеські легіонери. Я був тоді міністром закордонних справ і вів переговори з п. Президентом (себто Масариком, — І. Б.) в справі цих військ. В результаті була складена умова, підписана п. Президентом і мною. По цій умові український Уряд визнавав єдино правомочним представництвом Чехії Національну Раду на чолі з проф. Масариком, давав широку гостинність чеському військові і передбачав, що, на випадок приходу Німців на Україну, чеські полки можуть покинути територію разом зі зброєю“... (стор. 7—9 рукопису).

Як вже було згадано вище, Масарик під час війни спеціально висловився з приводу української справи в своїй відомій праці „Нова Европа“.*) Щоб зрозуміти його відношення в цій праці до України, слід пам'ятати ту політичну атмосферу, в якій вона писалася і те політичне завдання, яке вона мала. Для цього необхідно пригадати де-що з історії її написання. Як відомо, праця ця вийшла як манускрипт на французькій і англійській мові, очевидно з метою інформувати антантські міродайні політичні кола про державно-політичну реорганізацію Європи після війни загалом, але первісно вона писалася по чеськи і призначена була для чеського національного війська, що воювало по боці антант проти Центральних Держав. Сам автор подає в передмові до неї такі пояснення про те, як ця праця повстала та як вона писалася. У вступній увазі до англійського і французького видання, писаній в 1918 році у Вашингтоні, Масарик констатує: „Ця книга має довгу історію. Первісно колись була написана в Петрограді підчас революційного заворушення. Мені розходилося про те, щоб з'ясувати нашим жовнірам цинципіяльні проблеми війни: їм також книга призначалася.“**) В посвяті до першого чеського видання написаній в Києві 15. січня 1918 року, автор на прикінці пише: „Брошурка має свою історію.

*) Про Українців під час війни згадує ще Масарик в своїй статті: „Проблема малих народів і війна“ з червня 1917 року, книжно виданій відтак в брошурі: „Masarykovu projevu a řeči za války“ (Прага 1919), де умовно висловлюється про національну самостійність України і зачислив Українців до найбільших з числа малих і поневолених народів (стр. II.).

**) Цитую тут скрізь по І. чеському видання у Празі у 1920 р. (стр. 7):

Я її написав в Петрограді після першого побуту в Києві одним махом, але не мав стільки часу, щоб міг її скорегувати. Міжтим вибухла перша большевицька революція і унеможливила мені працю; по якимсь часі я засів до ревізії її, але вибухла друга революція. Того дня, коли я розпочав працю, під моїми вікнами гремів большевицький броневик, а навкруг моєї хати лютовав найгірший бій. На раду приятелів я виїхав до Москви, щоб там міг мати кілька спокійних хвилин; але саме в Москві я трапив до центру вуличних боїв. З Москви я виїхав до Києва, де саме була проголошена Українська Республіка, отже нове заворушення і нове практичне завдання..." (Стр. 20.) Початок вище згаданої посвяти формулює завдання цієї праці таким чином: „Братя, чеські, словацькі-козаки. Посвячую цю працю Вам, що вступили до союзнаї армії в Росії, Франції, в Америці та Англії, в Італії та скрізь, де Ви, як вільні громадяне, могли виявити свій противастрійський настрій та рішення воювати за свободу і незалежність нашого наводу“. (Стр. 17.)

В цій самій передмові він каже відтак: „Я з'ясовую тут нашу національну програму і те, як ми розуміємо війну та її значіння та чого від неї сподіваємося — повної самостійности нашого народу та відновлення держави чеських країн зі Словачиною. Ми домагаємося розбурення Австро-Угорщини. Ця наша програма не є лише негативною, але навпаки є позитивною; наша самостійність має бути частиною політичної та суспільної організації цілої Європи і цілого людства. Справа Чех і Словащини є проблемою світовою.“ (Стр. 19.)

В узагальненню своїх уваг про творення Нової Європи на основі демократичного миру, Масарик головну політичну мету всесвітньої війни з'ясовує таким чином: „Перешкодити і зломати небезпеку пангерманізму вимагає з боку союзників відваги, енергії та співділання не лише тепер підчас війни, але і після війни. Головним домаганням є, щоб примусити німецький нарід до заспокоєння власними силами, недозволити використання сусідніх народів, з окрема менших націй, живучих в зоні на схід від Німців — поміж Німцями та Росіянами. Це значить передовсім визволити та злучити менші славянські народи: Поляків, Чехословаків, Югословян і Українців; рівночасно мусять союзники всю свою увагу і поміч присвятити відродженню Росії.“ (Стр. 206—207.)

Вже з вище наведених цитат легко уявляється та атмосфера і ті спеціальні умовини, серед яких доводилося Масарикові писати його „Нову Європу“, а відтак стане зрозумілим, чому він до української справи відносився в цій своїй книжці з певними застереженнями, що обумовлені були головню його антанто-фільською орієнтацією. Що він в принципі висловився і в „Новій Європі“ за визволення та з'єдинення українського народу є видно власне з останньо наведеного цитату. Що відтак він обумовляв осамостійнення Українців під державно-політичним оглядом, головню з огляду на пангерманську небезпеку, ми побачимо з дальших цитатів.

Спеціально українській справі Масарик присвятив § 40 своєї тут реферованої „Нової Європи“. Він пише там з приводу України слідує (стр. 139—141): „Завдячаючи пангерманізові, стала важною малоруська (українська) проблема. В ній слід розріжнювати яzikову та національну справу від політичної. Розходиться про те, чи Українці є окремим народом, чи тільки російським племенем, чи малоруська (українська) мова є окремою чи тільки діалект російської. Навіть фахові-лінгвісти (і славянські) поділені що до цього. Після аналогії інших

народів можна сказати, що Українці в тому випадку, колиб їх мова була лише діалектом, можуть відокремитися від Росії з інших причин: економічних, суспільних та політичних. Політична самостійність не керується лише мовою, як це найкраще доказують самостійні німецькі держави. Що має силу на заході, мусить також мати силу на Сході. Правда, західня історія показує, що діалектичні індивідуальності підпорядковувалися культурній вигоді, що випливає зі злуки з більш культурним народом; у Франції приміром провансальська мова відрізняється більше від літературної французької, чим українська від російської. Також німецький діалект (plattdeutsch) та інші більше відрізняються від літературної мови, чим українська від російської. Правда, що французька література та культура можуть дати значно більше чим російська, та що Франція та Німеччина не поводитися супроти діалектичних індивідуальностей так немудро, як російський царизм.

Політично сама Україна в третьому універсалі (в 1917 р.) признала центральну російську державу, а себе проголосила лише частиною російської федерації. Є зрозуміло, що несформований зовсім політичний український організм відчував потребу опертися о російську цілість. Лише пізніше (IV. Універсал) Українська Рада проголосила Україну самостійною державою від Росії незалежною; в цьому очевидно вона була підтримувана Німцями та Австрійцями. Німецькі і австрійські пангерманісти пам'ятали про Україну та признавали Українцям протиросійське завдання. Австрійська політика послугувалася галицькими та буковинськими Малорусами (Русинами) не лише проти Росії, але і проти Поляків а на Українців задивлювалася яко на засоб для свого клерикального імперіялізму (меморандум Шептицького).*

Власне після IV. Універсалу Масарик, 27. лютого 1918 року, в Москві висловився проти абсолютного відокремлення України від Росії. Ось його заява з цього приводу: „Ми визнали Україну, що III-им Універсалом проголосила себе самостійною державою, але в рамках федеративної Росії. Це ми могли акцептувати з чеського і славянського становища. Але 25. січня 1918 року (я маю новий календар) Українці видали IV. Універсал, в якому проклямували себе зовсім самостійною державою, вже не в межах Росії. Я сам особисто, о скільки би мав право взагалі говорити про це, не можу признати самостійну Україну мимо рамок Росії за правно-політичну формацію, це є проти моєї думки розбивати Росію, це на мій погляд просто працювати для Прусії. Я гадаю, що ми всі є такого погляду. Я нерадо робивби щось лише персонально.“*)

Що таке відношення президента Масарика до справи української самостійности продиктовано було головню приводом пангерманської небезпеки видко зі всієї його праці, а спеціально зі слідуочної цитати (стр. 141), що обґрунтовує значіння великої Росії для забезпечення існування недержавних і малих середньо-і східно-європейських народів: „Не лише Україна, але і Польща та решта малих народів на Сході потребують опертя сильної Росії, бо инакше, під покришкою самостійности, економічно і політично вони будуть під курателею Німеччини. Буде мати велике значіння, як та до якої степені ці народи на Сході потраплять порозумітися між собою (відношення поміж Українцями і Поляками, Поляками і Литовцями, Литовцями та Латишами)“.

*) Цитую з пражського щоденнику — „Tribuna“ (1920 р. з 11. марта).

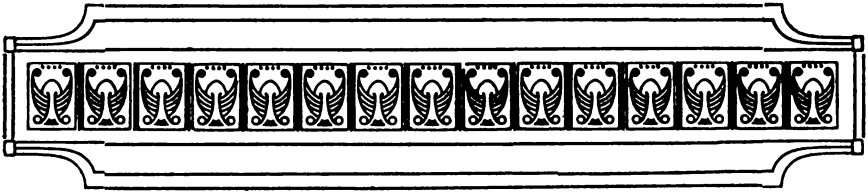
З огляду на це у своєму проєкті вирішення державних і політичних справ „Нової Європи“ Масарик з приводу України висловився так: „Україна буде автономною співчастиною Росії — бо спроба осамостійнення показала Українцям, що відокремлення її від Росії приводить їх під курателю Німців“ (стр. 219). Це його погляд на вирішення справи бувшої російської України. Що ж до закордону українського, то відносно бувшої угорської України він числиться з її бажанням прилучитися до чесько-словацької держави на автономних засадах. Що ж до бувших австрійських Українців, то він лише загально формулює їх справи, пишучи: „Українці з Галичини і Буковини рішають про свою майбутність і з окрема про їх відношення до Польщі і до України.“ (стр. 217).

Це очевидно все було писано в тодішніх спеціальних відносинах і не представляє певно остаточну дефініцію становища Масарика до української справи. Доказом цього може бути хоч би такий факт, що коли гетьман Скоропадський був примушений до абдикації і Директорія стала на чолі Української Народньої Республіки, то він висловився за признанням української самостійної держави де факто з чеського боку і взагалі досить прихильно, принаймні з початку, дивився на зміну ситуації політичної на Україні після опанування її новим Урядом Директорії.

За останні три роки президент Масарик не мав нагоди висловитися прилюдно з приводу свого теперішнього відношення до української справи, і тому немає автентичного матеріалу, на основі якого можна було б спrecізувати під цей час це останнє. Можна хіба припускати, що протягом останніх 3 років в становищі чехословацької держави і громадянства де в чому змінився погляд на майбутність Росії і еventуальне упорядкування Східноєвропейських державно-політичних проблем. Коли давніше і ще під привидом пангерманської небезпеки в чеській політичній думці міцно панувала засада відбудування бувшої Росії в старих межах, і в найбільшому хіба разі у федеративній реорганізації, то нині відношення чеської державної політики до нових східно-європейських Рандштатів є зовсім відмінне: Чехословаччина де факто визнала вже нові балтійські держави, а де юре Грузинську Республіку; цю останню навіть після окупації її большевиками. Можна з певністю передбачати, що коли б на Україні внутрішні відносини упорядкувалися після природного занепаду большевизму, і українська держава з'організувалася на певних демократичних та європейських засадах, то і Чехословацька Республіка і її Президент очевидно визнали б повну її самостійність.

Прага, червень 1921.

Т. Г. Масарик.

Про так звану Диктатуру пролетаріату.

I.

Ленін спеціально підкреслює, що його режим уможливив і завів диктатуру пролетаріату.

Гасло: диктатура пролетаріату само по собі нічого не говорить; розходиться про те, який це є пролетаріат та яка це диктатура. Російські більшовики, як правовірні марксісти, узурпуючи собі найортодоксальнішу ортодоксію, в диктатурі російського пролетаріату додають остаточну диктатуру суспільної революції, що заведе комунізм, як останню дефінітивну стадію господарського та культурного розвитку не лише Росії, але Європи і людства загалом.

В цьому змислі пролетаріат у Маркса є організованою масою, організованою більшістю і до того ще переважаючою більшістю супроти незначної меншости капіталістів. В самому понятті соціалізму лежить, що це є режим величезної більшости, а врешті і людства взагалі. Вже в „Комуністичному Маніфесті“ Маркс і Енгельс прецінь виразно кажуть, що „пролетарський рух“ є самостійним рухом „величезної більшости“ в інтересах „великої більшости“.

Теперішній совітський режим в Росії є диктатурою, але не є диктатурою пролетаріату згідно з наукою Маркса, лишень диктатурою провідників малої політичної партії. Большевицька диктатура є очевидно диктатурою великої меншости; це є олігархія, аристократична олігархія в дійсному розумінню цього слова. Це не диктатура пролетаріату, але диктатура над пролетаріатом.

Аналіз совітського режиму та його історії це зовсім ясно виказує.

Листопадовий переворот у 1917 році (сьомого листопаду) не виникнув в наслідок масового руху, але є ділом провідників, працюючих за кулісами і на горі. Історично визначний другий всеросійський з'їзд робітничих та військових совітів мав бути висловом переконання, що коаліційна буржуазно-соціалістична влада має бути замінена коаліційною соціалістичною владою. Однак більшовики при помочи петроградського війська та головно матросів зробили свій партійний переворот. Зробили його з помічю війська дуже мало соціалістич-

ного, а з того часу аж по цей час спираються на війську. (Це військо навіть не було все російське, бо були в ньому і чужі жовніри, що служили за високу платню і привилей; розуміється, що большевики такий неорганічний завязок цієї армії виправдують своїм інтернаціоналізмом.)

Після перевороту, розпочатого Леніним і Троцьким, висловилися члені-керманічі большевиків — Зінов'єв, Каменєв, Риков, Ногін, Рязанов — проти цієї „згубної“ політики і вийшли з партії. Однак, по якомусь часі, вернули до партії, примирилися з даною ситуацією, через що їх аргументи, очевидно, не були повалені.

Розігнання установчих зборів (конституанти) також було роботою їх ватажків та їх військового апарату, але в жаднім випадку не ділом маси російського люду; і тут першу ролю грали жовніри: під військовим доглядом та під загрозою військової зброї мусіли працювати посли.

Хліборобські маси, отже Росія, не є большевицькі і не мали в большевицькій революції такої участі, яку б мусіли мати, коли б ця революція була справді революцією російського люду; а такою мала б вона бути, оскільки це була остаточна революція на основі історичної схеми Маркса, на якого большевики покликуються. Проти большевиків є російські соціальні демократи меншевики, проти них є також ес-ери, та інші народні фракції. Що проти большевиків є партії консервативні і реакційні розуміється само собою. Після останніх звісток, організованих большевиків в Росії — біля 600.000; большевицька диктатура в дійсности це є диктатура цієї незначної меншости російського населення (150.000.000). Можна припустити, що після листопадового перевороту частина пролетаріату диктувала, але ватажки дуже швидко старалися зломати ту диктатуру особливо мужиків. Це прецінь ясно докazuje вся політика. Правда, що ця диктатура після перевороту була власне анархією; це не була соціалістична диктатура, себ то, диктатура свідомих соціалістів, тримаючихся своїх програмово-установлених та підготовлених суспільних мет.

II.

Ленін і його помішники мають неясну, зовсім некритичну і містичну теорію пролетаріату та маси, як і про її відношення до індивідуума, особливо ж прочинний авангард та ватажків. Ці ватажки уважаються за якихсь пророків і до того ще — непогрішмих пророків, що говорять і роблять іменем непогрішного, пролетаря та — маси, чи, як інакше вони титулюють, той свій великий ф'єт и ш. Треба припустити, що неясности большевизму відносно маси та її функцій коріняться в неясности теорій Маркса і Енгельса та їх наступників. Західні марксісти пильно аналізували істоту маси та її відношення до індивідуума, постійно цікавилися відношенням інтелігенції до маси і т. д., але проблема ця не була вирішена, досить критично. Лишалось все при баянсованню між розумінням колективістичним та індивідуалістичним; аж переважив колективістичний погляд Маркса та Енгельса.

Треба припустити, що також в російській літературі — соціалістичні та несоціалістичні погляди про масу та про її відношення до індивідуума лишилися невиясненими.

Большевики цю проблему жадним способом не роз'яснили. Одним махом уважають масу, пролетаріат, за оправненого суб'єкта всього суспільного думання

та ділання, а рівночасно проголошують кваліфікованих одиниць за оправнених суб'єктів цього ж думання та ділання. Наприклад, Радек викладає, що історичні рішення ніколи не винаходяться теоретиками революційної робітничої кляси, але що витворюються лише практично революційною боротьбою маси. Теоретикам лишається тільки завдання зрозуміти сенс практичних кроків пролетаріату, узагальнити це та зробити загальним об'єктом і гаслом пролетарської боротьби. По при і проти цього зовсім славянофільського містичного погляду на люд і його ватажків, читаємо у того ж Радека, що кожна революція є ділом меншости, часто навіть незначної меншости. Читаємо відтак і у Леніна про оправненість керуючої авангарди пролетаріату, читаємо про потребу наукової аналізи світової господарки та світового політичного положення і читаємо заклик, щоб пролетаріат думав в континентах та століттях і т. п. Радек та інші написали цілі розділи про потребу інтелігентів для пролетаріату, з'ясовуючи, як парижська комуна впала через неясність мет і т. д.

В цій неясности про відношення одиниці до маси спочиває постійне джерело демагогії. З одного боку ховання за масу, а з другого — узурпація кермування масою без маси. Кожній думаючій людині не може очевидно лишитися неясним, що, як Маркс, Енгельс та інші, так Ленін, Радек і т. д. вели і ведуть маси, очевидно, стараючись зрозуміти і сформулювати бажання цих мас: через це однак ініціатива і відвічальність цих ватажків жадним способом не зменшується і не анулюється. Ленін частіше доказує, що диктатура пролетаріату має бути диктатурою певних поодиноких людей, спеціально підчеркує, що (принаймні в економічних організаціях) тисяча волей абсолютно мусить бути підпорядкована одній волі, оскільки хочеться досягнути спільного успіху, — але, не зважаючи на це і рівночасно, він завжди та знова вмовляє пролетаріатові, що виконує лише волю пролетаріату (любовно признаю, що він це вмовляє і сам собі).

Я повторюю, що соціологічні та політичні погляди на масу і одиницю, а особливо на ватажків, отже проблема так зв. великих людей і т. д., науково дуже непевні і нерозяснені; але большевики рекламують для себе найвищу ступінь науковости в теорії та практиці, соціології та політиці, а тому їх наукова неподачальність акурат в цій справі є тим більшою, фатальнішою та відвічальнішою.

Ватажок справді демократичний, освічений і критично думаючий буде старатися зрозуміти психічні взаємини, через які сам розвивався, як і скільки перебрав від своїх попередників і сучасників, не забуде про паралелізм поглядів, випливаючих з однакового досвіду та обсервування тих же відносин, річей і ідей. Зрозуміє, як ці погляди одиниць зливаються та як повстає т. з. громадська думка, дух часу, душа маси, чи як будь ця річ називається. Справді демократичний ватажок і науково думаючий буде працювати і думати з масою та для маси, свідомо з причин етичних (політичних), і ані на мент не буде в сумніві що до того, що це суспільне життя в історичному розвитку є життям даних людей більш менш кваліфікованих, людей відвічальних за своє ділання (проблема свободи волі в історичній детермінації). Я знова скажу: формуляція проблеми (про відношення одиниці до маси) є тяжка. Не є легко науково точно определити масу, характеризовану яко нарід, люд, пролетаріат і т. д., але тепер стільки вже може й має бути ясне, що чесний мислитель не прийме вже -устарілої мітичної і містичної теорії, боготворючої суспільний колектив та кін

чаючоїся в індивідуальній апотеозі. Говорити некритично про волю, інстинкт, здоровий змисл маси, пролетаріят, люд, нарід, партії і т. д. є звичайно лише доказом, що той, хто так говорить, не думає науково, що не має ясної політичної мети, що вірить в чудеса. Дуже часто це є найзвичайніша демагогія людей, що випадком опинилися в ролі ватажків.

III.

Маркс і Енгельс розуміли пролетаріят яко наслідника Фіхте та Гегеля, отже яко масу науково освічену, або принаймні політично таж далеко думаючу, що вона є підготовлена для адміністрації нового соціалістичного режиму. Ленін гадав перевести остаточну суспільну революцію при допоміжі неосвіченої, безграмотної маси, і через це конче опинився в теперішній кризі. Ленін, правда, все ще потішає себе, що большевики стануть культурнішими; певно він придержується старого правила, що кому пан-Бог дав уряд, тому дасть також розум; однак досі цього не видко. Бо адміністратори не родяться.

Зовсім хибний аргумент Леніна, що експропріяція капіталістів дуже легка через те, що їх є мало та, що головна перешкода — є у відпорі мільона малих власників, особливо селян. Річ певна, що великих капіталістів в Росії (Ленін, звичайно, говорить про трести) було мало, що їх не тяжко експропріювати, але прецінь справа не в експропріяції капіталістів, але в соціалізації та дальшім веденню їх заводів, що є тяжким завданням. Зорганізування підприємств в трести — це упрощення що до численности, але рівночасно ускладнювання що до адміністрації. Порядне ведення трестів вимагає чималих технічних та торговельних відомостей, вимагає спеціального духа підприємчого, що організує та утримує великі заводи.

Я добре свідомий ріжниці між порядним, сильним та оригінальним думанням, а не лише шкільною ученістю та неоригінальними вивченими відомостями. Я знаю, що між робітництвом в багатьох фахах бувають дуже порядні сельфмейдмени, літературні, політичні, технічні і т. д., вони однак вистарчать, що найбільше, на доповнення старої адміністрації та на її частинну і кволу соціалізацію; тимчасом, коли большевики, при допоміжі своїх керманічів хотіли б перетворити старий режим нараз.

Російський большевицький уряд піклується про навчання мас, хвалиться часто своїми заходами, що до викорінення безграмотности і т. д. Все це однак є власне працею екс-пост, яка б згідно з Марксом та Енгельсом мала однак попереджувати диктатуру. Розуміється, що протягом 3 років не можна некультурну Росію зробити культурною: освіта, потрібна для соціалістичного керманіцтва держави та соціалістичної суспільности, не може бути набута швидким навчанням де-яких елементів культури. Московський уряд зарядив на прикінці серпня (1919) контролю просвітньої акції: склалися іспити перед спеціальними комісіями, але результат, як повідомляла московська „Правда“, був дуже невистарчаючий та представляє трьохрічну просвітню акцію в дуже неприхильному світлі.

Оскільки можна судити з літератури, призначеної для просвітньої мети, вся ця акція не перевищує рівня звичайної популяризації політичних, економічних і т. д. відомостей.

Візьмемо для прикладу популярний підручник політичних і суспільних наук для совітського війська, зладжений Н. В. Криленком: — з яким незнанням і не-

критицизмом викладається в ньому неначе б то правовірний марксизм та на основі нього офіційно спрепарована історія і т. д. І все це іменем наукового соціалізму!

Большевики прийняли марксизм і нахваляються тим, що вони є правовірні і навіть одиноко правовірні. Вони не зауважують, як багато мають від Бакуніна, супротивника Маркса. Від нього вони взяли містичну віру в революцію, в російський люд та його культуру і в його спеціальні соціалістичні і комуністичні здібності; вони лише бажають наукового соціалізму на основі Маркса, але не мають його. Це страшні доктринери. Доктринерство веде большевиків до того, що їх думання і вся метода є дедуктивна і схолястична. Гадаючи, що вони мають абсолютну рацію, вони покликуються на Маркса як на біблію, а власна література їх діяльність є егзегетична та полемічна. Це схолястика в найгіршому значінню слова. Російський мислитель гарно звернув увагу на те, як схолястика підготувала протестантизм; так і большевицька схолястика знайде свого філософського противника. Як середньовічні схолястики мали визначних мислителів, так і між большевиками є інтелектуально дуже сильні люде. Я констатую лише брак оригінальної творчої праці, — цей спеціально негативний характер літературного і філософського большевизму.)*

Освічені Росіяне, культурна аристократія, давно прийняли всі здобутки Європи, але маса, люд, жили ще в своїй середньовічній культурі. Большевики, себ то большевицькі ватажки, так само прийняли західню, головню німецьку соціалістичну літературу і філософію, але маса большевиків є некультурна і непідготовлена. Старі славянофіли казали-б, що большевики репрезентують найактуальніше западнічство, а Достоевський в большевизмі добачав би доказ своєї теорії та ілюстрацію до своїх „Бѣсов“.

Люде, що є на нижчому щаблі освіти і етики, знижують найвищі ідеали та ідеї до свого рівня. Правило про антропоморфізм має силу не лише в релігії, але і в політиці. Росіяне не можуть висунутися понад себе. А згідно до цього виглядає їх комунізм та соціалізм. Себ то, не є і не може бути марксистичним науковим соціалізмом і комунізмом; всі вади, що мала російська держава, російська школа, російська церква і т. д., має так само большевицько-російська держава і режим, що є овочем цього ж народу і цієї ж культури.

Большевицька маса, а головню ті, хто прилучається до неї з користи, — некультурна; большевицькі проводирі здебільшого напівосвічені. В большевизмі немає точної науки; його хиби — наслідок напівосвіченого ділетантизму, аматорства та фанатичної сліпої віри. Большевики, це люде одної книги; а такі завжди небезпечні. Цей нижчий культурний стан большевицької маси обяснює факт, чому наука і мистецтво не має успіху в Росії навіть тоді, коли большевицькі проводирі, письменники і артисти, роблять спроби служити большевицькому урядові. Органічне злучення некультурної маси і напів культурних ватажків з представниками науки, філософії та мистецтва-неможливе.

*) Крикливий приклад большевицької схолястики є вердикт Найвищого Революційного Трибуналу в процесі адмірала Щасного. Суд неначе б то має право винести вердикт смерті, позаяк Керенський відновив кару смерті; зрештою революційний трибунал не признав кари смерті, але засудив на розстріл, що не є засудом на смерть, але лише привентивним засудом.

IV.

Маючи на увазі ці наукові і культурні недостатки большевиків, легко зрозуміти, чому вони змішують свої програми з дійсністю. Це однаково відноситься і до західних прихильників большевизму. Большевики супроти царизму завжди демонстрували свою програму і можна сказати, що тими своїми ідеалами духовно жили; і коли вони тепер здобули силу, гадають, що їх програма забезпечена і здійснена, — що є зрозумілою ілюзією таких реформаторських і революційних утопістів. Большевицький соціалізм і комунізм існують лише на папері.

V.

Большевики покликуються що до своєї диктатури на Маркса, який в критиці Готтайської програми написав в 1875 році:

„Між капіталістичною і соціалістичною суспільністю лежить період революційної переміни одної в другу. Йому відповідає також перехідний політичний період, під час якого держава не може бути нічим іншим, ніж революційною диктатурою пролетаріату“.

На цій основі Ленін акцентує, що теперішній большевицький режим є перехідний і з окрема підкреслює, що цей перехідний режим є державою. Він покликається як раз на цитоване місце з Маркса супроти різних анархістичних викладів (також і у власній партії), відповідно яким большевизм, яко комунізм, не мав би мати держави.

(Анархісти і анархістичні большевики в оборону цього погляду наводять з Енгельса відомі вислови про завмирання і т. д. держави.)

Росходиться про те, що маємо розуміти під диктатурою: большевики розуміють і практикують свою терористичну диктатуру; але в цьому не можуть покликуватися на Маркса.

Цитата Маркса про диктатуру пролетаріату є дуже лаконічна і неокреслена; тому може викликати деякі сумніви. Не зважаючи на це, з абсолютною певністю можна виказати, що Маркс не мав на думці такої диктатури, яку переводять большевики. Звернемо добре нашу увагу на слова Маркса: він розрізняє суспільність від держави. Маркс згідно до своєї теорії про ідеологічну надбудову, до якої належить також держава, не хоче мати держави у своїй комуністичній суспільності. А що однак держава після Маркса є лише відбиттям, рефлексом, власне ідеологічної надбудови економічних відносин, вона в перехідному часі від капіталізму до комунізму є також перехідною, „відповідаючою“ економічному положенню перехідної доби. Ця перехідна доба в дусі Маркса має бути економічно і соціально вищою, ліпшою, ніж капіталістична доба, і тому і держава, „відповідаюча“ цьому переходові, мусить бути іншою, ніж капіталістична, себ то вищою та кращою. Перехідній добі економічній „відповідає“ перехідна держава. Маркс ясно говорить про перехідну політичну добу.

З цього фундаментального погляду Маркса очевидно випливає, що Ленін і большевики неслухно покликуються на Маркса що до своєї диктатури, бо їх диктатура є політичною в сенсі старого абсолютистичного режиму, царського. Большевицька держава є терористичною, чисто політичною. Це видно з того, що центральна народногосподарська рада — абсолютно підпорядкована централь-

ному екзекутивному комітетові. Іншими словами: большевицька держава, большевицька революція, є чисто політична, не була й не є підготовленою економічно і соціально. Тому вона така терористична. Такого террору не треба було і він навіть не був би можливий, як що б російська суспільність була вже дозрілою, або принаймні напів дозрілою до соціальної революції. Московська центральна рада, зовсім як той французький король, володіє, панує, але не адмініструє. Згідно з Марксом прецінь вже соціалістична суспільність у своєму лоні підготовлює комунізм. Чи має це рацію що до Росії?

Буває диктатура і диктатура. Маркс в 1872 р. написав, що декотрі країни можуть свою революцію перевести мирним шляхом; він виразно називає Францію, Англію, Америку і навіть припускає Голляндію. Після Маркса Енгельс проголосив Німеччину за здібну до переведення революції парламентарно, а не насильно. Цей погляд отже пояснює значіння заяви Маркса про диктатуру 1875 року, що отже в розвинених країнах соціальна революція може і має перевестися парламентарним шляхом; а зовсім не терором та насильством. До того Маркс проголосив в 1871 році парижську комуна за відповідну форму до переведення соціальної революції; большевики також покидаються на приклад парижської комуни; але ця комуна була збудована на основі загального права голосування; і уряд комуни був коаліційний. Большевики однак борються проти загального права голосування, не допускають коаліції та утримують панування своєї крайньої партії лише при допомозі террору.

Справді, не можна зрозуміти, чому диктатура пролетаріату не могла б обійтися без террору при допомозі парламенту. Прецінь пролетаріатові залежить на тому, щоб він досягнув своєї мети відповідними засобами: коли соціальна демократія парламентарною тактикою посиляє більшість виборців, таку переважну більшість, якої вимагає Маркс для остаточної революції, тоді вона здійснить свою програму з парламентом та через парламент. До цієї мети прямувала та прямує тактика всіх соціалістів у всіх західних країнах. Така диктатура передбачає, очевидно, освічений та підготовлений пролетарят; Росія такого пролетаріату не має, і тому власне там лютує партійна диктатура та оргії некультурности. Політична революція може перевестися при відповідних обставинах легше; але економічна революція мусить бути порядно підготовлена: шляхом економізації праці, праці головню дрібної і зовсім не через бій та політичну революцію.

Большевики в Росії зробили при відповідних для них обставинах свою політичну революцію; але не були підготовлені для постійної, дрібної спокійної і систематичної, економічної роботи. Звідси криза і фіяско, саме господарське фіяско. Коли царизм падав, коли військо було побите і тікало до дому, Ленін своїм гаслом: мир за кожную ціну, здобув до своїх рук силу політичну; це однак не вистарчає для ведення скомплекскованої системи сучасної господарки. О цю дійсність, що сучасна господарка вимагає кваліфікованих робітників та різних керівників, адміністраторів, поодиноких заводів, а також і всієї системи державно — народного господарства — о цю

саме дійсність розібеться кожна революція однобоко політична, революція не-економічна. Навпаки, така революція, економічно непередготовлена, згіршує економічне і соціальне положення робітництва та цілої суспільности, нищучи існуючий добробут та розбиваючи господарський контакт.

Тому є саме ясно, чому большевицька революція розбилася через те, що не звертала уваги на господарський зв'язок і взаємини зі Заходом. При існуючому господарському зв'язку між країнами та народами неможливо, щоб одна країна супроти волі сусідніх та інших країн, могла перевести радикальну зміну економічних та майткових відносин і основ. Я звернув на це увагу у своєму Посланню*). Інтензивна соціалізація, а тим більше комунізм є справою міжнародною. Ленін це власне признає, сподіваючись стало європейської і всесвітньої революції. Оскільки ходить про нас, то ми потребуємо з чужини сировини і мусимо за те експортувати до чужини наші вироби; як отже можливо, щоб ми супроти волі чужини перевели якусь економічну революцію!

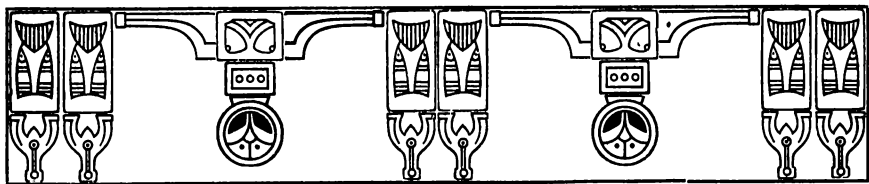
Але революція чисто політична, або навіть пуч серед теперішніх обставин в республіці і в демократії — це безглузддя та злочин супроти робітничого люду.

VI.

Я хотів би ще сказати слово про пролетаріат. В наслідок війни та її економічних результатів змінюється поняття пролетаря, а також змінюється поняття пролетаріату, яко класи. Значна частина інтелігенції вищешкільної пролетаризується. Заробітні відносини такі, що загрожують шарі та класу державних і приватних урядовців і процювників. Я зауважую, як в різних соціалістичних заявах устанавлюється звичай говорити про пролетарів робітничих і культурних. Які наслідки ця своєрідна експропріяція інтелігенції матиме для дальшого розвитку, я не хочу тепер досліджувати. Я лише звертаю увагу на цю проблему. З одного боку здавалося б, що через цю експропріацію пролетаріат розмножується і через це зискує, а з другого слід побоюватися, чи вищешкільне студіювання та наука не буде пошкоджена через убавання студіюючих. Для соціалізму дійсно наукового це серйозна проблема.

*) Воно було прочитане у чеському парламенті після повороту президента Масарика з закордону до рідного визволеного краю. (Прим. перекл.)

Револуція і большевизм.

Мені не хотілось би вже тепер говорити про останні події (президент має на думці грудневий невдалий політичний пуч в Чехословаччині; прим. пер.), бо я мусів би доторкнутися до яких випадків та осіб; але цього я не хочу, позаяк ця справа є зараз в суді. Можу лише сказати Вам свою думку про большевицький погляд на революцію; я буду мати на увазі головню російських большевиків тому, що я найбільше цікавився цією проблемою. Мені хотілося би свій погляд з'ясувати систематично; я дуже багато роздумував над цією справою і маю під рукою потрібні літературні матеріали.

І. Російські большевики є за революцією за кожную ціну; західні соціалісти, а особливо соціальні демократи, протестують проти російського революціонізму. Тому большевики дуже енергійно накидуються на соціальну демократію за її ненависть до реформізму та за те, що вона не признає необхідности і оправданности озброєної революції і що не розпочинають її. Сам Ленін, а також Радек та інші, присвячують спеціальну свою увагу і ворожнечу Каутському. Але крім Каутського та Бернштайна на большевицькому індексі опинилися майже всі визначні соціалістичні провідники цілого світу; не лише Росіяне: Плеханов, Мартов, але і Отто Бауер, Фр. Адлер, Гільфердінг, Ледебур та інші, не говорячи вже про Шайдемана; з Французів є Льюнг, а з Англичан є уся Лейбур-партія (робітничая партія) і очевидно фабіянці; з Італійців — Туратті, з Американців — Гільквіт —, словом багато де-хто. Ленін всіх їх проклинає як опортуністів і соціал-патріотів за те, що вони сфальшували доктрину Маркса, зробивши з марксистичного революціонізму буржуазний реформізм. Часто він закидає їм страх, персональну полохливість; і це людям, що ризиком життя поборювали царизм, що цілі роки просиділи у в'язницях та на Сибірі. (Маси лайок не ригіструю.)

Правда, що Маркс і Енгельс вірили в те, що дефінітивна революція і розгром капіталізму незабаром має настати: в комуністичному маніфесті вони проголосили, що Німеччина стоїть безпосередньо перед буржуазною революцією, по якій зараз же має прийти пролетарська революція. Аналогічні передбачення сталися також і пізніше; але вони помилялися що до діагнозу світової ситуації; і тому кілька разів відкладали пролетарську революцію на пізнішу добу, аж врешті абсолютно відступили від того погляду. Поруч з тим Маркс і Енгельс все ясніше відсурювалися від революціонізму, аж врешті Енгельс у 1895 році, вже майже перед своєю смертю, завіщаючи пролетаріату суму своєї політичної мудрости, радив йому зовсім в дусі Маркса, щоб робітники зріклися збройної

революції, яко єдиного і найпевнішого засобу; але за те, щоб тим інтензивніше воювали виборчою картою, та щоб допрацювалися серед виборців і в парламенті до більшості; і через неї перевели б перехідну диктатуру пролетаріату.

Перед роком 1848 і в часі революції Енгельс був радикал, захоплений ідеалами революції супроти прусько-німецького, австрійського і російського абсолютизму. Його революційні ідеали були дуже абстрактні і вичерпувалися змаганням до досягнення політичної свободи в найконкретнішій формі Республіки. В першій фазі після 1848 року Енгельс говорить про революцію ще дуже неясно: видно, що цього поняття науково ще не аналізував; відомий, прим., його лист до Маркса з 1851 року, в якому він революцію проголошує природним феноменом (Naturphänomen), що керується фізичними законами. Там ми знаходимо дефініцію, в роді — „матеріальна сила необхідности“ — і подібні вирази, що виявляють брак соціальної і наукової аналізи. Пізніше Енгельс і Маркс займалися проблемою революції дуже старанно, як про це свідчать різні статті і розвідки, присвячені цій справі. Парижська комуна була новим починком до аналізування і порівнювання різних революцій. Тоді вже також була з'організована соціально-демократична партія; а Маркс і Енгельс займалися науковою аналізою суспільних і господарських проблем; стабілізувалося поняття наукового соціалізму. Енгельс і Маркс все ясніше відділювали соціалізм від різних форм і ступенів анархізму і приймали еволюційне становище, випрацьоване дарвінізмом та еволюціонізмом взагалі.

Енгельс не розминувся з Марксом. У 1883 році Енгельс в листі до Бернштайна зовсім ясно висловився про те, що соціалісти можуть і мають очікувати буржуазної республіки. Через це ясно було сформульовано еволюційне становище. В передмові до 5-го видання комуністичного маніфесту Енгельс написав вже в 1890 році слова, так часто цитовані: „для остаточної перемоги речень, наведених в маніфесті, Маркс числився виключно та одиноким з розумовим розвитком робітничої класи, що мав повстати у зв'язку між акцією та дискусією“. А у своїй критиці Ерфуртської програми (принято 1891 року) він поучає, що в країнах, в яких люд є вповні представлений і має в парламенті більшість — в Англії, в Америці, у Франції, — старий режим може спокійно перейти в новий режим. В згоді з тим він проголосив демократичну республіку за специфічну форму для диктатури пролетаріату. Видко, що Енгельс дослівно повторяє думки Маркса, аж врешті в 1895 році (в передмові до Маркса — „Клясова боротьба у Франції від 1848—1850“) він подав згаданий загальний аналіз революції і висловився за парламентарною тактикою.

Також Маркс був революційним романтиком у 1848 році та підчас революційної реакції, поки не стався соціалізм; і коли він дійшов до наукового соціалізму, він дивився на революцію инакше, ніж в 1848 році та навіть у першому томі Капіталу. В цьому саме є різниця між дальшими томами „Капіталу“ а першим. Большевики науково не мають рації, покликуючись завше на Маркса з першої фази, бо Маркс у фазі своєї „політичної“ та наукової зрілості уважав можливим, що принаймні в де-яких країнах, як Англії, Америці і Голандії, соціальний переворот можна зробити без революції, мирним шляхом. Це Маркс виразно проголосив в Амстердамській своїй промові, в 1875 році, до речі — вже після парижської комуни. Для важного її значіння навожу цей текст в оригіналі. (Ми цитуємо його лише в українському перекладі. Прим. перекладачк а.)

„Колись робітник мусить мати в руках політичну владу, щоб міг зміцнити нову організацію праці. Він мусить повалити стару політику, що удержує старі установи, оскільки він не хоче зріктися своїх прав. Але ми не казали, що шляхи, які ведуть до цієї мети, скрізь є тіж самі. Ми знаємо, що треба брати під увагу устрій, побут і звичай різних країв та не негуємо, що є країни як Америка, Англія, — і коли б я знав краще ваш устрій, може додав би також Голандія, де робітники можуть досягнути мирним шляхом своєї мети. Це не однаково у всіх країнах.“

А Енгельс, як зазначено вже, проголосив, що і в Німеччині революція не є необхідна.

Отже більшовики покликуються що до свого революціонізму на Маркса і Енгельса зовсім неслухно.

Бо вони оба в соціалістичній і науковій фазі свого розвитку зреклися революціонізму. Є майже негідне, як більшовики уникають та як замовчують погляди Маркса і Енгельса — очевидний доказ, що вони не є здібні до дійсно наукового думання в політиці. Маркс і Енгельс уважають озброєну революцію максимум за помітний засіб, що доповнить і докінчить розпад капіталізму, в якому головні елементи нового режиму розвинули вже економічну революцію, характеризуючи капіталізм. Оцю внутрішню революцію, спричинену економічним розвитком, Маркс і Енгельс вважають за головну і рішачу. Крім того, Маркс і Енгельс очікують, як зазначено, рішачою переїни суспільного ладу від освіти робітництва. Ленін уважає однак збройну революцію за головний та творчий засіб, що і в напівкапіталістичній, а власне некапіталістичній і неосвіченій Росії приведе врешті до комуністичного режиму. Маркс і Енгельс заняли наукове і еволюційне становище; але російські більшовики не думають еволюційно, лише абсолютистично і ненауково. Прещінь ясно, про що розсходиться: революція яко протест, кара і залякання не вистарчить; революція мусить бути конструктивною, творчою, вона мусить замінити цілу стару адміністрацію новою. Така революція не мусить бути озброєною, але мусить бути підготовлена через виховання і освічення мас та її провідників, здібних до переведення нових завдань. Більшовики розпинаються за революцію старих часів, часів некультурних, абсолютистичних, при зви́чайних до насильства; але Маркс і Енгельс дійшли до ідеала революції нової доби, культурної, забезпечуючи нову адміністрацію.

Правда, Ленін очікує кінцевого розгрому капіталізму в цілому світі; і в цьому власне також помиляється. Цілий його погляд на розвиток людства та поодиноких народів є утопічний; його філософія і історія є повні помилок. Ленін і товариші пропонували дату остаточного розгрому Європи вже кілька разів; і завжди на марно. Вони послідовно продовжували добу очікуваного краху; та ще й досі, віруючи в своїх прихильників і в себе, відкладають до майбутности. Правда, Ленін иноді говорить також більш реалістично. У своїй полеміці з комуністичними радикалами він перестерігає перед захватом політичної власти, доки пролетаріат у своїй боротьбі не досяг ще певної степені, яка в різних країнах і в різних обставинах не є однакова. Він каже: „цю степень добре розпізнати потраплять лише думаючи, досвідчені і випробувані політичні провідники пролетаріату в кожній окремій країні“. А далі: „тактика мусить опиратися на тверезому, строго об'єктивному розціненні в с і х суспільних клас даної держави (у світовому масштабі), сусідних держав, як і досвіду революційних рухів.“

II. Більшовики поринули у революційному романтизмі і містицизмі. Революція є для них откровенієм, а для більшости більшовиків революція у справжньому сенсі слова є фетишем. Це відповідає їх інтелектуальній і моральній незрозвинености. Тому революція для них стає метою; адміністративно працювати вони не потраплять, отже мріють про т. зв. великі вчинки; або хоч жести і слова. Звідси їх постійна боротьба проти контрреволюції, своєвільно дефінованої. Більшовики це Росіяне; а про Росіян Ленін стало каже, що вони не потраплять працювати так, як західні народи; що до цього, то Ленін має більш рації як гадає: Росіяне все ще придержуються старого аристократичного становища, з якого праця і працюовитість не ціняться; більшовики представляють цю нижчу культурну фазу насильства у всій повноті. Звідси суперечність між програмою Маркса-Енгельса та більшовицькою дійсністю.

Більшовики вирости як еміграційна партія, працюючи нелегально в підземеллі, та методами всіх тайних товариств. В цій традиції російської революції, революції в основі терористичної і анархістичної, вони вирости і цєї традиції вони не потраплять позбутися. Звідси всі ці недостатки більшовицької адміністрації, власне адміністративної імпрровізації, цього адміністративного дилетантизму і браку продуманого, суцільного плану без зв'язку і послідовности. Радек все ще відпоручує соціалістам Західньої Європи, щоб вони утворювали нелегальні тайні організації. В цьому є різниця між Європою і Росією. Європейські соціалісти вже є позитивніші; вони потраплять вже спокійно працювати і тво-

рити; і тому отже задивлюються на революцію реалістично, — без містики та романтики.

Большевицька озброєна революція, дивлючись по європейськи — не була необхідна. Коли впаав царизм та настала соціалістично-ліберальна влада, коли з окрема конституанта, вибрана 36 мільонами виборців, мала соціалістичну більшість (з її 703 було 639 соціалістичних послів), большевики, як меншість, могли задовольнитися парламентською працею, адміністративною і виховавчою. Вони могли зорганізувати парламентську опозицію. Шо уряд Керенського робив похибки, це є правда; але ці похибки не оправнювали Леніна до нових хиб („тисячі похибок“ — Радек). Але большевики не потрапили і не потраплять працювати; вони тільки вміють примушувати до праці (большевицький режим завів кріпацтво буржуазії, буржуазії — нота бене: своєвільно дефінованої, а через це і кріпацтво робітників); вони вміють воювати, вбивати та вмирати, але не потраплять пильно, стало і без відпочинку працювати.

Іх революція була та є, отже, політичною, а не суспільною і господарською. Свою революцію вони перевели головню використанням розбиття царського війська. Бо як тільки Ленін проголосив, шо війна має бути укінчена за кожную ціну, до нього прилучилися маси жовнівців. Ці маси були подвійного характеру: були це салдати, шо прожили всі страхиття трьохлітньої нещасної війни, салдати втомлені та здеморалізовані поражкою; а попри них були ще маси нових військ, нездисциплінованих по військовому — і отже вся ця маса охоче прийняла ультрапацифізм Леніна. І дякуючи цьому побідив Ленін, а зовсім не через те, шо згідно до Маркса зрозумів світову ситуація капіталізму та соціалізму.

Про необхідність кожної революції децидує кінець кінцем один або кілька політичних провідників. Це остаточне рішення не є лише історичним питанням (чи мент в дану хвилину добре вибраний), але також питанням сумління. Питанням сумління, бо рішитися на революцію значить рішати про життя і смерть багатьох людей. Задля цього останнього рішення немає иншого правила крім того, шо революція є дійсно останнім, єдиним, отже і абсолютно необхідним засобом для оборони свободи і до розвитку, до кращої майбутности.

Я перед війною багато літ займався проблемою революції; не раз закидувалося мені, шо я аналізую цю проблему чисто академічно. Зовсім ні, бо це була і є проблема дня, як це докаже розвиток річей. Цими сталими дискусіями про революцію з етичного становища (останньо в книзі про Росію)*) — я дав доказ, шо добре оцінював світову ситуацію: я очікував перевороту та революції та відчув, шо врешті буду рішати таки я сам про необхідність і оправданість революції. І так все це сталося; — я організував нашу національну боротьбу та вів нашу революцію.

Рішитися на революцію, як я вже не раз казав, не було для мене легким, я витерпів муки, бо розходилося о пізнання, чи наша революція в даній світовій ситуації буде успішною і чи цей успіх вирівняє офіроване життя. Крім того особливе ще положення провідника, — шо мусить уникати власної небезпеки, аби не залишити своїх прихильників без ради та керманництва. Я залишив свою родину, і мене не тяжило та, коли вона була переслідувана: я з тим числився і без вагання рішився на це. Дивним припадком опинився я у самому центрі большевицької революції в Петрограді, в Москві та в Києві, був не раз під дощем куль; прожив у Москві 6 день в обстрілюваному готелю „Метрополь“, до моїх вікон били і пізніше у Києві кулі і відломки шрапнелів; я ніколи не мав і не маю страху за себе, як в цьому пересвідчився під час цієї кривавої практики; але я цілими днями і ночами мучився, коли децидував про життя инших, та коли одержувати звістки про смерть і замучення своїх вірних козаків. Отже я можу говорити про революцію не лише яко теоретик, але також як практик.

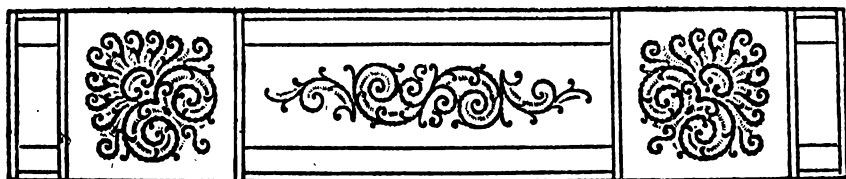
Для людини мусить бути життя инших святим. Людина мусить мати в пошані особистість і життя свого ближнього. Це є основою всього життя, як пооди-

*) Президент Масарик має тут на думці великий свій 3 томний твір: Росія та Европа, себ то нарис до „Релігійної та філософічної історії Росії“, якого досі вийшло 2 томи по німецьки і по чеськи.
(Іл е р е к л а д ч и к).

ноких людей, так і суспільности: і цей гуманітаризм окреслює правила революції та війни. Революція мусить бути роблена в обороні, але в жаднім випадку не для гегемонії та хижацької агресивности; і має жертвувати як найменше життям. Саме під цим оглядом Росіяне з причини своєї культурної примітивности відрізняються від нас на заході; вони безощадно жертвують життям, як у війні, так і в революції. Большевики що до того стоять на дуже низькому щаблі. Я сам на власні очі бачив страшні чинки большевицьких революціонерів, в яких проявлялася просто варварська грубість, часто навіть звірючість; але найбільший моральний жах відчував я з цієї очевидної зайвості жертв.

Ленін у своїй полеміці закидає Каутському та всім противникам большевицької революції страх; страх це, мовляв, власний мотив і ворожнечі до большевицького революціонізму. Я стою на боці Каутського, не зі страху, але зі свідомости та пізнання ситуації Росії та Європи та кажу з ясною свідомістю після довгого і широкого передумання, що большевики фатально помиляються. Вони насамперед не розуміють, що поступ європейських народів та їх етика відкидає вже насильство, а отже і агресивну війну та революцію, — європейський гуманітаризм дозволяє лише війни і революції напевно захистні. Большевики відтак не розуміють, що Росія з причини своєї некультурности і відсталости не є зрілою не лише для комунізму, але і для наукового соціалізму, і що через революцію цієї зрілості вона не досягне. В Європі ми вже дозріліші для далекойдучих соціальних перемін і не потребуємо для цього озброєної революції; і вже зовсім ні терористичної революції на російський зразок.

До чехословацького робітництва.

Я хочу до вас промовити, робітники, і звертаю головню до вас соціалістів кілька, я б сказав, майже робітничих слів. Я був сам робітником, завжди співчував з вами та співчуваю вам. Гадаю, що я дав цього доказ. Домагання і бажання, які мені тут були з'ясовані, я приймаю і обіцяю вам, що не тільки по змозі своїх сил, але і цілої нашої держави старатися, щоб сталися поліпшення, які є необхідні. Я знаю, що не все гаразд, але справедливий критик мусить сказати, що по так великій війні — 4 річній всесвітній війні, не лиш у нас, але у цілому світі відносини є дуже розбурхані; протягом 4 років можна знищити те, що мабуть 100 літ доведеться виправлювати. Руйнувати є легко, але не є так легко будувати. Ми переживаємо всенациональну та всесвітню кризу. Ваш промовець доторкнувся кризи у соціально-демократичній партії; я не ухиляюсь від дискусії, бо не рад ходжу навкруг гарячої каші: отже ви робітники і соціалісти опинилися в кризі. Ваш бесідник саме говорив про цю кризу та як слід її перемогти. Я скажу вам кілька широко думаних слів про цю вашу кризу, та в чім вона полягає.

Уявіть собі добре; яке це мало значіння, що в нашому уряді Республіки соціалістичні партії мали 9 міністрів та одного голову парламенту — мали в парламенті Томашк*), в так важкій позиції, як міністерська — отже 10 чоловік на визначному місці. Я прошу, щоб ви це порівняли з державами цілої Європи. Во всій Європі не було держави, де б соціалісти мали так визначну позицію. Ми маємо 17 міністрів, з них більшість були соціалісти; я є певний, що при обережній, спокійній, планоірній праці, ваші міністри в порозумінню з вашими організаціями, могли-б багато зробити для вас. Супроти них однак партія була в опозиції. Ваші міністри вийшли з уряду. У причинах цього виступу і спочиває власне криза соціальної демократії та національного соціалізму. Чеський соціалізм отже переживає кризу. В уступленню ваших міністрів з уряду є признання великої внутрішньої кризи, а я додаю, не тільки ваших партій, але цілого народу. Я слідував за розвитком справ від самого початку зі справжнім зацікавленням

*) Томашек, відомий провідник чеської С. Д., одноголосно обраний головою як революційного так і теперішнього чехословацького парламенту (прим. перекл.).

та не можу не закликати вас до того, щоби ви ці відносини осуджували досить спокійно. Подратування, товариші, це не плян, — ані захоплення не є пляном. Найкраща воля сама не вистарчить, о скільки не буде серйозности та розуму, а, з окрема, будьте певні, що для переможення тої кризи яку ви переживаєте — треба голов, а не п'ястуків. Це добре запам'ятайте!

Я сам майже рік був в Росії. Пережив російську революцію. Я приїхав до Росії в маю 1917 року. Тоді був там буржуазно-соціалістичний уряд. Я перебув большевицьку революцію від самих початків аж до кінця у Петербурзі, Москві, Київі. Наші хлопці, що були зі мною, знають, що ми пережили.

Я добре знаю большевицьку Росію і дуже дбайливо слідкував за большевицькою революцією. І я констатую вам після найкращої свідомости та сумління, що для нас Чехів російський зразок не годиться. Коли хтось гадає, що ми можемо робити те, що роблять в Росії, то він дуже помиляється. Я не хочу пускати у велике критикування; але в Росії немає комунізму, а навіть соціалізму просто тому, що російський нарід не є освічений для соціалізму. Я не хочу критикувати, але мушу констатувати факт —, бо яко голова держави маю обов'язок обсервувати і, в наслідок постійного слідкування за російським розвитком, маю обов'язок з'ясувати собі справи, про які розходиться. Я не доторкуюся того, що слід було б робити в Росії, бо це не моя річ, це зроблять самі в Росії, але я знаю, що ми в Чехах, потребуємо шляху способу праці, методи суспільних перемін по нашому хатньому зразку, згідно з нашими потребами. Російська метода є непригідна для нас. Росія — це величезний нарід, але що, на — жаль, не вміє читати та писати, є менше освічений, є на іншому щаблю культури чим ви — тому у нього все, що він робить, має інший характер, отже і його — так зв. комунізм. Я вже вам казав: комунізму в Росії немає. Але на папері він є. Росія — це селянин, а селянин не знає комунізму. Там є приватна власність. Коли почалася большевицька революція і поміщикам насильно була забрана земля, її розібрали селяне і вона залишилася в їх приватному посіданню.

Така є ситуація. Я навіть сказав, що в Росії немає і соціалізму. Ваш соціалізм та європейський, після Маркса, є науковим соціалізмом; через це ваш соціалізм відрізняється від соціалізму в Росії. Як може бути в Росії науковий соціалізм, коли там люди не вміють читати і писати? Справжня демократія буде лише там, де кожна людина буде думати та буде вихована до соціалізму, як кажеться, — науково. Маркс і Енгельс говорили про пролетаріят; але мали на думці освічений пролетаріят, що потрапить продовжувати наукову і філософичну працю Фіхте і Гегеля.

Соціалізація — добре: я сам у своєму посланні висловився про соціалізацію та я знова висловлюся тут перед вами за соціалізацію. Соціалізація буде переводитися ступнево, і буде починатися від того, що є, як кажеться, зріле. Саме ваш фах є перший, який у нас та в цілому світі береться під увагу. Це є ситуація, яку ви маєте право використати, але я вам можу і мушу радити, що нам не вистарчить соціалізаційна програма кличів, бо ми потребуємо тепер соціалізації праці головою, та пляну, як це систематично переводити. А цього досягнемо, як що не позволимо зводитись порожніми гаслами. Я можу отже вас знова закликати, як це я вже раз зробив в пражських фабриках до того, щоб ви багато роздумували, як через співділання всіх порядних людей та працівників досягнути того, чого ви домагаєтеся. Це є велика річ, яку ви і наша держава

хочуть здійснити. Я знаю, і ви це підчеркуєте, що ви є революційною партією. Я сам робив революцію і знаю, що це значить. Я є певно переконаний, що, відповідно до шабля освічености нашого народу, ми можемо це зробити мирно, через взаємне порозуміння.

Соціяльна революція вже є. Більшість людей не спостерегла, що вона вже настала; — щоб її докінчити і дати їй окреслені останні форми для цього потреба, повторяю, розуму, а не п'ястука. Суспільні переміни матимуть успіх, як що ми будемо мати ясні та окреслені пляни. Я не боюся. Коли я в 1914 і 1915 рр. мав рішитися на організування нашої закордонної, революційної акції, і коли я собі сказав: „будеш закликувати людей, щоб вони жертвували своє життя“, це для мене було дуже тяжким питанням. Я не перебільшую, що ночі і ночі не міг я спокійно спати. Але, коли я дав гасло: „Отже, до боротьби проти Австрії за кожную ціну!“ — я знав, що роблю. Я стратив сина; моя дочка була в'язнена, моя жінка ще й досі слаба — все це однак не вплинуло на мене. У Петрограді та Москві я ходив улицями, коли кулі літали. В Києві до моїх вікон долітували кулі і шрапнелі — я не боявся, я не боюся жадних революціонерів, я сам був в огні і власне тому маю право сказати, що гратися з революцією тепер, після успішної революції, не є на часі. Коли ви потрапили через своє зорганізування стільки досягнути — ви, старші робітники, чи ж ви не пам'ятаєте, чого ви досягли шляхом організації? — Уважайте, що це значить, що ви соціялісти, які не маєте більшости в народі, мали більшість в уряді! Я хочу лише підчеркнути, що ви організаційною і парламентарною тактикою досягли успіху, якого не доробилася ані одна соціялістична партія в Європі.

Я не маю більше, щоб вам сказав, можу лише побажати, щоб ви, як того бажав Маркс, мали справжній науковий соціалізм, щоб ми мали пролетаріят, який би потрапив контролювати розвиток промислу, щоб ви чеські соціялісти обох таборів потрапили рішати справи в спокою та з розвагою, яких вимагає людність і справедливість.

**Відбитка з тижневика
„В О Л Я“**

Видавництво
„Наша Воля“
Друкарня
„Форвертс“,
Відень V.

